

**CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)**

**ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)**

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1996

Technical and Bibliographic Notes / Notes technique et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming are checked below.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

<p>☒ Coloured covers /
Couverture de couleur</p> <p>☐ Covers damaged /
Couverture endommagée</p> <p>☐ Covers restored and/or laminated /
Couverture restaurée et/ou pelliculée</p> <p>☐ Cover title missing / Le titre de couverture manque</p> <p>☐ Coloured maps / Cartes géographiques en couleur</p> <p>☐ Coloured ink (i.e. other than blue or black) /
Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)</p> <p>☐ Coloured plates and/or illustrations /
Planches et/ou illustrations en couleur</p> <p>☐ Bound with other material /
Relié avec d'autres documents</p> <p>☐ Only edition available /
Seule édition disponible</p> <p>☐ Tight binding may cause shadows or distortion
along interior margin / La reliure serrée peut
causer de l'ombre ou de la distorsion le long de
la marge intérieure.</p> <p>☐ Blank leaves added during restorations may appear
within the text. Whenever possible, these have
been omitted from filming / Il se peut que certaines
pages blanches ajoutées lors d'une restauration
apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était
possible, ces pages n'ont pas été filmées.</p> <p>☒ Additional comments /
Commentaires supplémentaires: Text in Ukrainian.</p> | <p>☐ Coloured pages / Pages de couleur</p> <p>☐ Pages damaged / Pages endommagées</p> <p>☐ Pages restored and/or laminated /
Pages restaurées et/ou pelliculées</p> <p>☒ Pages discoloured, stained or foxed /
Pages décolorées, tachetées ou piquées</p> <p>☐ Pages detached / Pages détachées</p> <p>☒ Showthrough / Transparence</p> <p>☒ Quality of print varies /
Qualité inégale de l'impression</p> <p>☐ Includes supplementary material /
Comprend du matériel supplémentaire</p> <p>☐ Pages wholly or partially obscured by errata
slips, tissues, etc., have been refilmed to
ensure the best possible image / Les pages
totalement ou partiellement obscurcies par un
feuilleton d'errata, une pelure, etc., ont été filmées
à nouveau de façon à obtenir la meilleure
image possible.</p> <p>☐ Opposing pages with varying colouration or
discolourations are filmed twice to ensure the
best possible image / Les pages s'opposant
ayant des colorations variables ou des décolorations
sont filmées deux fois afin d'obtenir la
meilleure image possible.</p> |
|---|--|

This item is filmed at the reduction ratio checked below /
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10X	14X	18X	22X	26X	30X
12X	16X	20X	24X	28X	32X
☐	☐	☐	☒	☐	☐

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

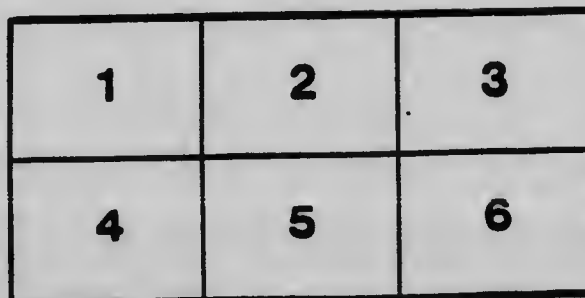
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shell contains the symbol \rightarrow (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

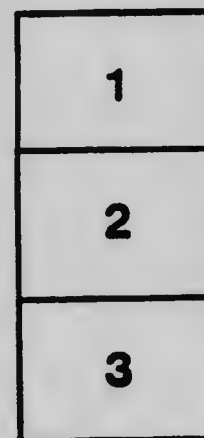
Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon la cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

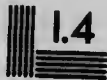
Un des symboles suivants apparaît sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole \rightarrow signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

4.5

5.0

5.6

6.3

7.1

8.0

9.0

10

11.2

12.5

14

16

18

20

22.5

25

28

31.5

36

40

45

50

56

63

71

80

90

100

112

125

140

160

180

200

225

250

280

315

360

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

Табора

**МЕТОДИЧНА
ГРАМАТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.**

**Уложили
В. КОЦОВСКИЙ і І. ОГОНОВСКИЙ**

Четверте поправлене видане.

Ціна 50 цт.

**ВАНДАДОМ УБРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ:
859 Main St. — Winnipeg, Man.**

**МЕТОДИЧНА
ГРАМАТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.**

У Л О Ж И Л И

В. КОЦОВСКИЙ І І. ОГОНОВСКИЙ

Четверте поправлене видане.

Ціна 50 цт.

Накладом УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ 850 Мейн Стр., Вінніпег, Ман.

В друкарні "Новадильского Фармера" 120 Кінг Ст. Вінніпег, Ман.

158018 0

PG3823

K58

1900

P***

0 910324

ВВЕДЕННЯ.

Речення.

Виджу голуба, що летить в вѳздусі, і думаю собі:
голуб летить.

Все, що подумую, можу виразити і другим людям
висказати словами, на пр.: я вїдѳв, що голуб летить.

Гадка, вїречена словами, зовѳся рѳченнѳм.

Івась пише. Сестра прядѳ. Батько косить. Мати
варить.

Ріка пливе. Огонь горить. Дѳрево цвѳте. Віл
пасѳся.

Дідусь є добрий. Брат (є) недужий. Цукор (є)
солодкий. Дѳрево (є) зелене. Соловій (є) птїця.
Гриша (є) дѳрево.

Хто пише? прядѳ? косить? варить?

Івась, сестра, батько, мати.

Що пливе? горить? цвѳте? пасѳся?

ріка, огонь, дѳрево, віл.

Хто є добрий? недужий?

дідусь, брат.

Що є солодке? зелене?

цукор, дѳрево.

Що є птїцею? дѳревом?

соловій, гриша.

Ся особа або річ, про котрѳ щось говоримо, зовѳся
підметом рѳченя.

Про підмет кажемо в рѳченню, чий є, який є, щѳ
дїє або щѳ в нїм дїєся.

Про підмет питаємо ся словами: хто? що? Отже.

Хто *пiше*? — *Івась*.

Що *горить*? — *Огонь*.

Хто (*є*) *добрить*? — *Дідусь*.

Що (*є*) *деревом*? — *Груша*.

Підметами в наведених реченнях є: *Івась, сестра, батько, мати, ріка, огонь, дерево, віл, дідусь, брат, цукор, дерево, соловії, груша*.

Віраз, котрий означає, що підмет діє, чим підмет є, яким підмет є, що в ним діє ся, називаємо присудком, то зн.: ми присуджуємо підметови, що він щось робить, або що в ним щось діє ся, або що він якийсь є, або що він чимось (щось) є.

Що робить *Івась*? — *Піше*.

Що діє ся в *огні*? — *Горить*?

Який є *дідусь*? — *Добрить*.

Що (чим) є *груша*? — *Дерево*.

Присудками в наведених реченнях є слова: *пiше, пряде, косить, варить, пливе, горить, цїтїє, пасє ся; добрить, недужий, солодкий, зелене; птиця, дерево*.

Вітер холодить. Сонце грїє. Жерело бє Кінь тягне. Плугатор оре.

Сніг тав. Земля висихав. Пишниця жовтїє. Віл лінить ся. Дідусь ситїє.

Мід (є) солодкий. Мурава зелена. Яліця висока. Хлопець чїмний.

Оріх (є) овоч. Миш звіря. Столяр ремісник.

Реченє, що в нїм є тільки підмет і присудок, зовє ся реченє протє.

Все, що висказуємо словами, повинні ми висказувати врозумїлими реченнями.

ЧАСТЬ ПЕРША.

НАУКА ПРО ЗВУКИ.

§. 1. Речення складають ся з слів або виразів, слова із звуків.

В слові *мати* є отсі звуки: *м-а-т-и*.

Ті звуки не вимавляємо всі за одним віддихом, але длімо їх так: *ма-ти*. То зн.: длімо їх на два складі!

Слово *день* вимавляємо за одним віддихом, оно складає ся з одніго складу.

§. 2. Звуки означаємо в письмі буквами; всі букви разом зовемо азбукою.

Звуки чуємо і вимавляємо, букви бачимо і читаємо.

Всі звуки рускої мови виражаємо в письмі 32-ма буквами: крім того уживаємо ще в письмі знаку м'ягчєня (*ь*).

а, б, в, г, д, е, є, ж, з, и, ї, і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, (ь).

Декотрі букви означають лиш одєн поодинокий звук, на пр.: *а, б, в, г, д...*

Букви *є, ї, ю, я* означають кожда по два звуки: *є = їє, ї = їі, ю = їу, я = їа*.

Також *щ* означає два звуки *шч*.

Навідворот наємо такі звуки, що їх пишємо двома буквами, а іменю:

а) Є між ними такі, що виражаємо їх сполученням двох букв з знаком ь:

д^ь, з^ь, л^ь, н^ь, т^ь, ц^ь.

на пр.: медв^ьд^ь, княз^ь, сіл^ь, кін^ь, віс^ь, част^ь, конєц^ь.

б) Ще два особні звуки виражаємо в письмі так, що пишемо дві букви, але читаємо їх яко оден звук: дз, дж, на пр.: дзвоню, ходжу. — Часом однакож треба читати ці букви особно, а пізнати се по вимові таких слів, як: відзиваю ся, віджалувати.

Маємо навіть оден звук, котрий пишемо трома буквами: дзь, на пр.: дзьобати.

§ 3. Всі звуки ділимо на самозвуки і співзвуки.

Ті звуки, що їх трудно самі про себе вимовити, що їх отже вимовляємо наспів з другими, зовуться співзвуки. На пр.: щоб вимовити звук б, беремо радо до помочи а, е, и, і, о, у.

Ті звуки, що їх легко вимовляємо без помочи других самі про себе, зовуться самозвуки.

Самозвуки вимовляємо, видаючи різно отвореним ротом чистий голос. Щоб вимовити співзвуки, уживаємо при видаваню голосу окрім рота ще і інших приладів мови, а то: губ, (уст), язика, зубів, піднебіння, гортанки і ями носової (гл. §. 12.).

§ 4. І-вась. О-гонь. Не-гар-ний. Со-ло-ві-ї. З до-му.

Щоб вимовити слово, треба тільки разів наново відати голос, кільки в тім слові є складів. На пр.: в слові І-вась — видаємо голос два рази.

Склад може складати ся навіть з одного самозвука, на пр.: І-вась, О-гонь...

Ті співзвуки, що становлять самі про себе особні слова (в, в...), лучать ся все з якимсь слідуючим складом, на пр.: в до-му (в читаємо разом з складом до), в мі-сті...

I. Самозвѹки.

§. 5. В рускій мові маємо отсіх шість самозвѹків:
а, е, и, і, о, у.

Самозвѹки можуть бѹти:

1. рїжні що до виголошеня,
2. тверді і м'ягкі.

1. Виголошене самозвѹків.

§. 6. *І* звучить найтонше, *у* звучить найгрубше і найглухше. Не так тонко, як *і*, звучать *е* і *и*; не так грубо і глухо, як *у*, звучать *о* і *а*.

А виголошуємо при звичайнім, природнім отвореню уст; коли уста прибирають вид щолинї, повстають *е, и*, а при ще більшій стїсненю повстає *і*; коли уста прибирають вид кола (заокругляють ся), виголошуємо *о*; а коли при тїм губи подадуть ся наперѣд — виголошуємо *у*.

2. Самозвѹки тверді і м'ягкі.

§. 7. *Анна, Єгипет, Івась, ѓзеро, ѹлий*; — *Їблоко, Євангелїє, їж, Йордан, Юрій*.

В наведених примїрах бачимо раз *а* (*Анна*), другий раз *я* (*Їблоко*); раз *е*, другий раз *є, і і ї, о і ѹо, у і ю*. — Такі самозвѹки, що перѣд ними чути *ї* — ѓже *я, є, ї, ѹо, ю*, — зовуть ся самозвѹки м'ягкі: *я=їа, є=їе, ї=її, ю=їу*; *ѹо* не означас ся осїбною бѹквою.

§. 8. *Скала, земля. Поле, вїлє. Гари, конї. Вікнѹ, дїдуньѹ. Луня, лѹди*.

В сих примїрах читасмо раз *л* (*скал-а*), другий раз *ль* (*земля=земль-а*); раз *н* (*гари-ї*), потїм *нь* (*конь-ї*), читасмо ѓже *л* і *н* раз твердо, а раз м'ягко: після того, чи по нїм слїдує *а* чи *я, е* чи *є* (*вїл-є*) *ї* чи *ї, о* чи *ѹо* (*дїдунь-ѹ*), *у* чи *ю* *лѹди=ль-уди*.

Отже пішемо букви *я, е, ї, ю* не тільки тоді, коли самозвук *а, е, і, у* читаємо в попередннн *й* (на пр.: *моя* = *мо-й(а)*), але також тоді, коли хочемо означити, що перед тїяч самозвуками чути не тверді, але м'ягкі співзвукі (*дв, зв, лв, нв, св, тв, цв*), на пр.: *дякую, вѣ-лѣ* і т. д. Тільки для *ю* (подібно як і для *йо*) не ужи-ваємо осібної бѣкви.

3. Переміни самозвуків.

§. 9. Переміна *ю, йо* на *е, є*.

Лисом (лис), *оленем* (олень), *краєм* (край).
Ділом (діло). *Рибою* (риба), *землею* (земля),
надією (надія).

Русого (русий), *червоного* (червоний) — *всього* (весь), *сего* (сѣй); *ясної*, (ясна) — *всѣй* (вся), *сѣй* (сѣ).

Келі в якїм слові є твердий співзвук (*лис, діло, риба, русий, ясна*), а по нїм стане *о* (*лісом, ділом, рибою, русого, червоного, ясної*), то се *о* лишас ся без зміни.

Колїж в якїм слові є м'який співзвук (*олень, земля* = *земля, весь, вся* = *всьа, сѣ* = *сѣа*) і колїб звук *о* мав станути по отсїм м'якїм співзвукі, то звичайно замінїє ся се *о* на *е*; на пр.: *оленем* замість *оленьом*; *землею*, *сего*, *всього*, *сѣй*, *всѣй* — зам. *землею, сього, всього*, і т. д.

Подібно замінїє ся *о* на *е*, колїб мало станути *о* по *й*. Замінь *йо* говоримо тоді *є*; на пр.: зам. *краєм* — *краєм*; зам. *надією* — *надією*.

Декуди уживають ся однакож навіть в мові форми в *ю* або *йо* зам. *е* або *є*: кажемо: *надіє* або *надією*; кажемо лишѣ *дідуньо, Івасьо*...

§. 10. Переміна самозвуків *о* на *і, е* на *ї, і*.

Стіл, стола. Ніж, ножа. Сирота, сирїт. Поле, нїль. Лїд, лѣду. Село, сїл (сїль, сѣли). *Нїс, нѣсла* (нїс, нѣса). *Пїк, печу. Віо, велї* (вїл, волї).

Самозвук *о* замінює ся на *і* (тверді *і*), а *е* на *ї* або *і* тоді, коли склад, що в ній се *о* або *е* стоїть, кінчить ся співзвучком (*стіл, лід...*); такий склад зовсе ся замкнений. Колиж слово змінно так, що той самий склад отворить ся, то зн. буде кінчити ся самозвучком, то зараз повертас замість *і, ї* — *о* або *е* (*стола... леду*). Треба добре відрізняти слова подібні, на пр.: *ніс* (*несіш*), а *ніс* (*носа*); *вів* (*вєсти*), а *віл* (*вола*).

Часто однакож лишася *о, е* без зміни, хоч склад виглядає вже як би замкнений, на пр. *нес-ти*. І навідворот лишась *і, ї* часом в складі отворенім, на пр.: (*дзві-нок*) (*дзвін, звб-на*); *ді-брати* (*до-беру*), *вісім* (*о-сьмі*).

§. 11. Заміна самозвуків *у* (*о*) на *в, і* на *ї*.
Двозвук.

Умію, вмію. Умер, вмер. Уже, вже. Іти, їти. Іміти, їміти.

Учу, на-вчу, ві-вчу. Іду — я їду. Брат і сестра — мати ї сестра.

Колі *у* або *і* стоїть на початку слова (*уже, іду*) або колі *у, і* мали би стоїти зараз по якісь іншим самозвучці того самого або і попереднього слова (*научу, я іду*), то для улекшення вимови заміняємо часто *і* на *ї*, *у* на *в* (*навчу, я їду*). При заміні *у* на *в* звучить се *в* подібно до *у*, на пр.: *навчу*. — Слово *нав-чу* читає ся як два, не три складі; *я ї-ду* читаємо також як два складі.

Самозвук, що творить в слідуєчии *ї* або *в* оден склад (*ий, ей, ий, ій, ой, уй*, — *ав, ев, ив, ів, ов, ув*), зовсе ся двозвучком.

II. Співзвучки.

§. 12. Прилади мови.

В рускій мові маємо слідуєчі співзвучки: *б, в, г, ґ, д, (дъ), ж, (дж), з, (зъ), (дз), (дзъ), й, к, л,*

(ль), м, н, (нь), н, р, с, (сь), т, (ть), ф, х, ц,
(ць), ч, ш, щ.

При вимовлюванню кожного з тих співзвуків уставляємо тріхи, інакше рот, але уживаємо притім ще різних інших прикладів мови.

Особливо губами помагасмо собі при вимовлюванню співзвуків *п, б, ф, в, м*; співзвукі ті зовемо для того губні.

Зубами помагасмо собі особливо при співзвучках *т, д, с, з, ц, дз, н*; співзвукі ті зовемо зубні. Співзвукі *с, з, ц, дз* зовуться для свого особливого звучання також спичачі. Губне *м* і зубне *н* зовуться також носові.

Опираючи язик о піднебіне, вимавляємо *й*, а також *ш, ж, ч, дж, ц*; співзвукі ті зовуться піднебінні. Співзвукі *ш, ж, ч, дж, ц* зовуться для свого особливого звучання також шипачі.

При помочи гортанки вимавляємо *х, г, к, г*; для того зовемо їх гортанні.

Співзвукі *р і л* вимавляємо плавно, при чім язик дрожить; оні зовуться плавні.

§. 13. Мягчене співзвуків.

Коли співзвукі стануть перед мягкими самозвуками (*я, є, ї, ю, ю*), то деякі з них мягчаться.

Тіло, діти, сїмя, вїль, цїсар, дзуб, нїмїй, літо.

У всіх сих примірах чуємо, що співзвукі *т, д, с, з, ц, н, л* мають звук мягкий; оні читаються як: *ть, дь, сь, ць, нь, ль*. Говоримо: *тьло, дьти, сьмя, вїльє, цїсар, дзуб, нїмїй, льто*, (гл. §. 2.).

§. 14. Пять, бю, вїну, мягкий, ряд.

В примірах сих стаються співзвукі *п, б, в, м, з* немягчені; для того читаємо слова ті так, як колиб гут між співзвучками а самозвуками стояло *й*; *пїять, бїу, вїїану, мїягкий, рїяд*. Так само не мягчаться губне *ф*, котрє приходить лишє в чужих словах, перенятих до руского, на пр.: *фїкер = фїїкер*.

§. 15. Літо, в літі. Лід, в леді. Дзвін, на дзвоні.
Ліс, в лісі. Віз, при возі. Серце, в серці. Стіл, на
столі.

Сніг, в снізі. Хліб, в хлібі. Гнів, в гніві. Дім
при домі. Дар, при дарі.

На примірах сих бачимо, що коли по одних співзвукх
стоить *ї* і оні мягчать ся, то по других, що не дають ся
змягчити, стоить на таким самим місци тверде *і*.

Мягчать ся отже співзвукі зубні (Т, Д, С, З, Ц,
ДЗ, Н) і плавне Л; не можуть мягчити ся губні (П,
Б, Ф, В, М) і плавне Р.

§. 16. 1. Порох, пороху, порохом — в поросі.
Бог, Бога... Боже, в Бозі. Чоловік — чоловіче,
в чоловіці. (Велике дерево. Убоге село. Сухе з'їле.)

На примірах сих бачимо, що гортанні співзвукі мо-
жуть змінити ся, коли стануть перед тонким самозвуком
е або мягким *ї*. Не кажемо: Бог, Боге, але Боже; не
кажемо в Бозі, але в Бозі... Часом однакож лишав ся *ж*,
з, *х* перед *е* без зміни (велике, убоге, сухе...).

2. Порох — порошу, порохить... Бог — божий,
божого, божя, божу. Чоловік, чоловічий, чолові-
чого... Луска, лусці, — лущу (лущу), лущив,
лущити...

Бачимо, що *х* мягчить ся раз на *сь* в (поросі),
другий раз на *ш* (порошу); *з* на *зь* або на *ж*, *к* на
ць або на *ч*, *ск* на *сць* або *щ* (шч). Крім того бачимо,
що коли такé зм'ягченє гортанних на шипячі (ш, ж, ч,
щ) в якім сліві наступить, то лишавсь часто вже в тім
слові і перед твердими самозвукми (у, а, о, и — поро-
шу, божя, божого, чоловічий).

3. Диня, дині. Поліця, поліці. Душа, души.
Діжа, діжі. Туча, тучі. Саджа, сажі. Теща, тещі.

Бачимо, що ш, ж, ч, дж, щ (шч) не можуть
уже дальше зм'ягчити ся; по них стоить *ї* не *і* (порів.

§. 15). А що сі співзв'уки повстають з м'ягчєня інших співзв'уків (§. 16, 2), то називасмо їх зм'ягчєні.

Так сáмо не можуть по *ш, ж, ч, дж, щ* стояти і інші м'ягкі самозв'уки (*я, в, ю, йо*).

§. 17. Страта, страти-ти — страчу. Хрест — хрещу. Суд — суджу. Ізда — їжджу. Голос, голосити — голошу. Віз, возити — вожу. (Хвала, хвали-ти — хвалю. Ганї-ти — ганю).

Сік, сікач — січи (сік-ти). Біг, бігати — бічи (біг-ти). Печі, стричі...

На при́мірах тих бачимо, що і з'убні *т, (ст), д, (зд), с, з, ц* при зм'ягченю можуть змінити ся на м'якші *ч, (щ), дж, ждж, ш, ж*. — *Ст* дає *щ, зд — ждж*. *Кт, зт* можуть зм'якшити ся на *ч*.

§. 18. Заміна *в, л* на *у* (пор. §. 11). Опуст.

Рів, ро-ва́. Кров, кро-ви. Лів-ка, ла-ва. Прав-да, пра-во. Яв-ний, ява. В хаті — у хаті. Все, вся, всюди — усе, уся, усюди.

Бува́в, бува́-лий. Змарні́в, змарні́-лий. Зсі́в, зсі́-ле (молоко́).

Ві́з, ве́з-ли. Ні́с, не́с-ли. Грі́в, гре́в-ли. Заче́р(н), заче́р-ли. Пі́к, не́к-ли. Мі́г, мо́г-ли. Тер, те́р-ли.

Плі́в (плес-ти зам. плет-ти), плі́-ти. Клав (клас-ти зам. клад-ти), кла́-ли.

Ко́ли *в* стоїть в тіх самім складі по самозв'уді, то творить з ним двозв'ук (§. 11), на пр. *кров, лів-ка*... На початку складу зближає ся *в* також до *у*, а навіть говоримо і пишємо часто замість не́го *у*, на пр.: *у хаті* зам. *в хаті*, *усе* зам. *все*.

Також *у* заміняє ся на *в*, коли творить з попереднім самозв'уком склад; вимавляємо тоді такий склад також як двозв'ук, на пр.: *я бу-ва́в* — хоч кажемо: *ми бува́-ли, бува́-лий* (чоловік...) і т. д.

По *с, з, п, б, к, г* і по *р* випадас такé *л* на кінці складу без сліду, на пр. *я нїс* зам. *нїс-л*, а *се* зам. *нес-л*; (*е* переходить в за́мкненім складі протім на *ї*, гл. §. 10.). — Се *л* вертас, коли по нїм слідує склад дальший: *ми нес-ли, лист пожовк — пожовк-лий лист...*

Д, Т натóвісь перед таким *л* самі випадajúть, а *л* творить тоді з попереднім самозвúком двозвúк, на пр.: *клас-ти, клад-ý*, але за́місь *клад-л* — *клав* (одбн склад). *Ми кла-ли* (нема́ двозвúку, бо є два склади, óтже *л* вертас, але *Д* таки́ вñпало). *Плív* (зам. *плет-л*; *Т* вñпало, а *е* перейшло тут в за́мкненім складі на *ї*, гл. §. 10.); *плé-ли* (*л* вертас, але *Т* нї)...

III. На́голос.

§. 19. *Зуб, зú-би. Го-луб, гó-лу-би. Се-ло, сé-ла. Ра-мí, ра-ме-на́.*

Колі якéсь слово складає ся в кілько́х складів, то все одбн з тих складів вимавляє ся в більшм прїтиском, нїж всі інші. Сөй прїтиск називас ся на́голос. Звичайно на́голос ко́жного слова є постійний; лишé дéколи мóжна дéякі словá наголóшувати двóйко, на пр. *бúду* абó *будú*, *даéмо* абó *давмо*; *взýла* абó *взяла*, *плачу́ий* абó *плачу́чи...*

Що íншого значить: *дай менí водí*, а — *збíже* *забра́ли водí*; *Бо́же борони́* — *дві бóрони*; *плачу́ грóши* — *плачу за до́мом*; *пíзнаю доро́гу* (те́нєр) — *пíзнаю* (потіи).

Ка́жемо: *ста́ла ся шко́да*, але — *шкода́ говорити*; *мно́гі роки́ мину́ли* — *мину́ло два ро́ки*; *дармува́ти* — *вели́ка хіба*, але — *бога́тство не сла́ва*, *хіба́ що вóб чéсно зарóбиш*; *я не спав одну́ ніч* — *верта́ю до до́му на́ніч...*

На́голос залéжить óтже часóк тід то́го, як слово́ лúчить ся в íншими словáми в рéченю.

IV. Кóрiнь. Пень і за́кінченє.

§. 20. *По-ров-куп-óв-ува-ти. По-ров-да-р-óв-ува-ти.*

1. Коли порівняємо слова: *куп-лю, куп-иш, куп-имо, куп-ець, куп-ця, куп-но...*, то побачимо, що лише кінець всіх цих слів відмінний, а перша частина у всіх цих словах лише ся все однакова: *куп*.

Коли порівняємо слова *за-куп-лю, ві-куп-лю, пере-куп-ка* ., то переконасьмо, що в цих словах додані перед незмінною частиною *куп* різні додатки, раз *за-*, потім *ви-*, вкінць *пере-*; в цих словах знов лише склад *куп* лише ся без зміни.

Подібно діє ся в складом *да (да-м, да-ю, да-в)*. Коли до сего складу додамо *-р*, то дістанемо слово *дар (дар-у, дар-ови, дар-и, дар-ами)*. Коли ще додамо складі *ува*, дістанемо слова: *дар-ува-ти, дар-ува-в, дар-ува-ши*. Коли на початку додамо *роз*, дістанемо слово: *роз-дар-ува-ти*, а додавши ще на початку склад *по*, а в середині (перед *ува*) склад *ов*, дістанемо слово: *по-роз-дар-ов-ува-ти*.

Бачимо отже, що окрім складів середніх *куп* і *да* — всі інші складі і звуки на початку і на кінці є додатками. Складів же середніх *куп* і *да* ніколи не могли ми опустити, бо інакше наведені на початку слова стратилиб всяке значінє і лишилиб ся самі додатки. Затє складі *куп*, *да* можуть з ріжними додатками творити багато всяких слів з подібним значінєм, на пр.: *куп-ець, куп-но, куп-ля, куп-чик, куп-лю, куп-ованє* (склад *куп* лише ся всюди без зміни); *да-ю, да-р, да-нє, да-нина, за-даток...* (всюди незмінний склад *да*).

Коли в кількох словах знайдемо таку часть їх, що все лише ся без зміни і що з неї вже нічє опустити не можемо. то сю часть зовемо *коренєм* всіх тих слів.

* Часом корінь знайти дуже лєгко, на пр. *куп, да..*; часом труднїше. бо треба знати, як і длячогє змінили ся дєлкі звуки, на пр.: *мок-ну, мок-р-ий, але — моч-у* (звук *к* перейшов на *ч*). *за-мак-а-є* (звук *о* перейшов на *а*). Корінь тут одєв: *мок*.

2. Додатки, додані до кореня на початку (зпереду), зовуться приставками (*по-, роз-, ...*); додатки, додані до кореня на кінці, зовуться на́ростки. І на́ростки і при́ставки можуть так, як корені, улягати ріжним звуковим змінам, на пр.: *куп-ува́-ти*, а — *куп-ова-ний* (на́росток *ува* змінив ся на *ова* ізза зміненого наголосу); *бер-у, від-бер-у, бра́-ти, віді-бра́-ти*. Раз кі́семо *від*, а раз *віді*, отсе́ длятого, бо в корені цих слів заміни́ло ся *бер* на *бра*, а че́рес те утрудни́ла ся ви́мова; — щоб не ка́зати *від-бра́-ти*, дода́емо до *від* ще звук *і*.

§. 21. 1. *Да-р, да́р-у, да́р-ови, да́р-ом... Да-р-у́-ю, да-р-у́-єш, да-р-у́-ємо, да-р-у́-єте...*

Ко́ли якісь на́ростки так злу́чать ся з ко́релем, що твó-рять в нрм цілість (*да-р, да́р-у*), то такі з на́ростками тісно получені ко́релі зовемо́ прий́мл. Цепь є осно́вою для всі́х тих відмін яко́гось слова, що че́рез да́льші осі́бні до-да́тки даду́ть ся ще утво́рити; на пр.: *да́р-у, да-р-и́, да-р-а́ми... Да-р-у́-й, да-р-у́-йте, да-р-у́-ючий*.

2. *Го́род, го́род-а. Го́луб, го́луб-а. Сті́л, стол-а́. Го́род-ом, го́луб-ом, стол-ом... Нес-ти, нес-єш, нес-ете́. Носи́-ти, носи́-ш, носи́-те, носи́-в, носи́-ла...*

Ті на́ростки, що їх не можна причисли́ти до мня́, але що служать лишé для твóрення відмін то́го само́го слова, — (*-а, -ом, -ти, -єш, -ете, -ш, -те, -в, -ла...*) — зову́ть ся закінченнями.

Закінчення додають ся часо́м відрáзу до ко́релів — *нес-ти, да́-ти, да-м* — тоді ко́релі стаю́ть ся прий́мл; часті́йше же додають ся закінчення до при́в, утво́рених вже на́ростками; на пр.: *носи́-ш, носи́-те...* (Тут зміни́ло ся в ко́релі *с* на *о*, дода́ло ся *и* і так утво́рив ся п'я́нь *нос-и*).

* І цепь і закінчене не все можна лéгко відва́йти, бо і тут заходять ча́сто звукові зміни, на пр.: *нес-ти, нес-у́*; але *носи́-ти, нос-и́-у* (тут *-си-* перейшло на *-ш-*, а з *нос-и́-у* зробилось *нос-и́-у*).

ЧАСТЬ ДРУГА.

НАУКА ПРО ВІДМІНЮВАНЄ СЛІВ.

§. 22. Вовки звичайно живуть в темній і глухій лісовій гушці, куди рідко заходять люди. Літом они бігають по одному і тоді боять ся людей. Але зимою бігають тїчками і вже їх не боять ся, кідають ся навіть на прохóжих і проїзжих; забігають у сїла і ханяють, що опадуть: чи теля, чи лоша, чи візю, а іноді і дитину.

Не всі слова людської мови уживають ся так само. Всі слова можна після їх значїня і уживаня в реченю подїлити на розряди; такі розряди слів зовемо частями мови. В рускій мові розрізняємо отсіх девять частий мови:

- Nouns* 1. Іменники — для означеня назви якоїсь особи або річи, на пр.: *вовк, люди, літо* і т. д.
- Adjectives* 2. Прикїтники — для означеня прикїт осіб або річи, на пр.: *лісова (гущина), прохóжий (чоловік)* і т. д.
- Numbers* 3. Числівники — для означеня числа осіб або річи, на пр.: *(по) одному, два, десять* і т. д.
- Pronouns* 4. Замїнники — уживають ся замїсть іменників, а також замїсть прикїтників і числівників тоді, коли не хочемо ще раз повтарати назви, прикїти або числа якихсь осіб або річи, на пр.: *они* (то зн. *вовки*), *їх* (*людей*) *такій* (зам. якогось прикїтника, на пр. *добрій, лихій*...), *тїлько* (зам. числівника).

Отці чотіри частини мови: іменник, прикметник, числівник і займенник називають ся також іменами.

Verbs

5. Дієслова — служать до означеня діяства, бже означають, що якась особа або річ щось діє (робить), або що в нею щось діє ся, на пр.: бігаю, кїдаю, живу, бою сл...

Prepositions

6. Приіменники — ставимо при іменах, щоб виразити відношене спх імен до інших слів в реченю, на пр.: (вовкі живуть) у темній гущині, (кїдають ся) на трохбжих.

Adverbs

7. Прислівники — ставлять ся особливо при дієсловах, а також при прикметниках, для їх ближшого означеня, на пр.: звичайно живуть, куді заходять, рідко заходять. (До дієслова заходять відносять ся в однім реченю два прислівники).

Conjunctions

8. Злучники — лучать з собою координні слова або і цілі реченя, на пр.: темний і глухий; літом бігають по одному, але змибою тїчками.

Interjections

9. Часом виражаємо нашу гадку дуже коротко, уживаючи вигуків, на пр. плюсь! дзень! ого! ох! геї!...

I. Іменники.

Proper

§. 23. 1. Між іменниками відріжняємо особні назви осіб або річий, імена власні, на пр.: Петро, Львів. Карпати...

Life

2. Дальше ділимо іменники на животні, на пр.: чоловік, звіря, і неживотні, на пр.: дерево, дім. Животні можуть означати: а) особи або б) звірята, на пр.: Шевченко, чоловік, міщанин, ваяць, вісця, кінь. Неживотні означають рослини і проті неживі річч, на пр.: трава, кремінь, дім, дороба, Дністер і т. д.

collective

3. Іменники, що означають збір якихсь осіб, животних, вовуть ся збірні, на пр.: громада, череда, звірята...

Common

4. Відріжняємо ще і такі іменники, що їх можемо розпізнати нашими зміслами (очима, слухом, нюхом, смаком,

дотиком), і такі, що їх можемо лише подумати. На пр.:
Abstract дерево, стіл, світло, грим і іменники змислові; чеснота,
 любов, хоробрість, — се іменник подумані.

§ 24. Сей чоловік, ся ластівка, се зєркало. —
 Добрий чоловік, швидка ластівка, бли *че зєркало?*

На сих примірах бачимо, що іменники що до рѳду
 можуть бути: рѳду мужеского (чоловік), жєньского
 (ластівка) середного (зєркало)

§ 25. Ученик читає, ученики читають. —
 Учениця читала, учениці читали. — Хлопч *чи-*
 тало, хлопята читали.

Окрім рѳду відріжняємо ще число: 1) однічно
 (однина), 2) много. (множина), на пр.: ученик (одн),
 ученики (многі); учениця (одна), учениці (дві, три,
 чотири або більше); хлопч (одн), хлопята (два, три і т. д.).

Кажемо *вуса* і *вуси*; *корѳви* *пасуть ся* — *Дві*
корѳві пасуть ся. Окрім числа однічного і многого ужи-
 ваємо ще деколи числа двійного (двійн), на пр.: *вуса*
 (два по обох бокѳх лицѳ), *дві к рѳві*, *дві яблуці*.

§ 26. *Івась співає. Хто співає? Івась.* —
Кнїжка Івася. Чия (кого) кнїжка? Івася. —
Оповідая Івасєви. Кому? Івасєви.

На примірах сих бачимо, що іменник, а так сѳмо
 і всі прѳчі іменѳ (§. 22, 1—4.) зміняють своє закінченє
 після тѳго, як іменник має ся до інших слів в рѳченю
 (*Івась, Івася, Івасєви...*) Такє змінюванє закінченє зовемо
 відміню, а поодинокі відмінє кѳжного слова — відмін-
 ками.

Та частє слѳва, що лишає ся по відмінєню закінченє, називає
 ся пєнє. (Про пєнє і закінченє гл. §. 21-їя, 1, 2 і прилїтку).

§ 27. Маємо сїм відмінків, а то:

Відмінѳ I-шпїй на питає: *хто? що?*

Відмінѳ II-гпїй на питає: *кого? чогѳ? або:*
чий? чия? чїє?

Відмінок III-тій на питання *кому? чому?*

" IV-тій .. " *кого? що?*

" V-тій — — — —

" VI-тій .. " *ким? чим?*

" VII-тій .. " *в кім? в чім?*

Про особи питаємо ся: *хто, кого, кому, ким, в кім*; про речі питаємо ся: *що, чого, чому* і т. д.

Відмінок V-тій уживає ся, коли кого кличемо.

Також в числі багатьох маємо сїм відмінків.

Відміна іменників.

У. 28. 1. Іменники роду мужеского.

Ті іменники можуть кінчатися: а) на співзвук твердій, м'яккій, зм'ягчений (§. 16, 3.) або на *ї*, на пр.: *лиц, учитель, товариш, добродій*; б) на самозвук *о, е*, на пр.: *мінйло, дідусьб, хлопиче*; в) на самозвук *а, я*, на пр.: *воевода, тєсля*. г) Крім того уживаємо часто прикметників яко іменників мужеского рбду, на пр.: *лютий*, (розуміє ся: місяць), *прохожий* (чоловік)...

2. Іменники роду жєньського.

Ті іменники можуть кінчатися: а) на самозвук *а*, перед котрим може стояти співзвук твердій, м'яккій, зм'ягчений або *ї*, на пр.: *сила, сунця, (сунця-а), рожє, надія (надія-а)*; б) на співзвук м'яккій, зм'ягчений, губний або на *р*, на пр.: *часть, річ, кров, твар*. в) Яко іменники жєньського рбду уживають ся також деякі прикметники, на пр.: *цїсарєва* (жінка), *Пречїста* (Дїва)...

3. Іменники роду середного.

Ті іменники можуть кінчатися: а) на самозвук *о, е, є*, на пр.: *тіло, піддаше, наріканє*, б) на самозвук *я* (по зм'ягченїх *а*), на пр.: *ягнї, сїмя, імї, лошї*. в) Яко іменники середного рбду можуть уживатися і прикметники, на пр.: *придане* (найпб), *Жабє* (селб)...

Declensions
Відопіна іменників мужеских.

§ 29.

Взорець перший.

Від- мінок	На питанні	Число однинче	Число мно́го
<i>Nominative</i> I	хто? що?	лис, клуб	лис-и
<i>Genitive</i> II	чий? -я? -ї?	лис-а, клуб-а	лис-ів
<i>Dative</i> III	кому? чому?	лис-ови	лис-ам
<i>Accusative</i> IV	кого? що?	лис-а, клуб	лис-и
<i>Vocative</i> V	<i>Кличимо</i>	лис-е	лис-и
<i>Abblative</i> VI	ким? чим?	з лис-ом	лис-ами
	в ким? в чим?	в лис-і	лис-их

Подібно як лис відмінюють ся іменники: волос, кіолос, клин, сусід, двір...; клуб, голуб, сніп...; чоловік, ворог, дух...; також іменники закінчені на *о* дідо (або дід), мінййло.

Клуб має з VII. відм. ч. од. в клубі не клубі; подібно: в сніп, в домі, в ставі (гл. §. 15). Чоловік має в V. в ч. од. чоловіче, в VI. в ч. од. в чоловіці; подібно: ворог — вороже, в ворозі, дух — дуче, в дусі (гл. §. 16, 1).

§. 30

Взорець другий.

Від- мінок	На питанні	Число однинче	Число мно́го
I	хто? що?	учитель	учител-и
II	чий? -я? -ї?	учител-я	учител-ів
III	кому? чому?	учител-ови	учител-ям
IV	кого? що?	учител-я	учител-и
V	—	учител-е	учител-и
VI	ким? чим?	учител-ем	учител-ями
VII	в ким? в чим?	учител-і (-ю)	учител-их

Подібно: *приятель, місяць...*; *добродій, соловій...*; *товариш, погонич...* Подібно відмінюють ся також іменники закінчені на *ьо*: *дідусьо* (або *дідусь*), *неньо*.

Добродій має III. в. ч. од. *добродієви*, VI. *добродієм* (гл. §. 9). *Товариш* і всі іменники, що їх пень кінчить ся на зм'ягчений співзвук, не мають м'яких закінчень, на пр.: *товариша* (не *товаришя*), *товаришу*, *товариші* і т. д. (§. 16. 3); подібно закінчені на *е* (*хлопця*...) — *хлопця*...

Деякі з закінчених на *р* відмінюють ся або після вірця першого або після другого (*ліваря* або *ліваря*); однакж в I, IV. і V-тій відм. ч. мн. мають ці іменники лише *ї*, на пр.: *ліварі*, не *ліварі* (гл. §. 15.) ані *ліварі*.

Прийітки до вірця першого і другого.

§. 31. I-ий відмінок ч. од. може кінчити ся на якій-небудь співзвук (*клуб, чоловік, товариш, добродій*). В закінченні складі кінцевім переходить *о, е* звичайно на *і, ї*, на пр.: *дзвін, Київ, міль, медвідь* (§. 10); але в іменниках таких, як *угол* (*угла*), *свердел* (*свердла*), *огорода, перёд, ангел, учитель, о, е* не перейшли на *і, ї*.

Деколи має I-ий відм. ч. од. закінчене *о, ьо*, на пр.: *бузьок і бузьок-о, дід і дід-о, дідусь і дідусь-ьо*...

§. 32. В II-ім відмінку мають деякі іменники, побіч закінчення *а*, також закінчене *у, ьо* або тільки *у, ьо*, на пр.: *огорода* або *огороду*...; але лише *досвідю, болю, гаю*.

По *р* можуть деякі іменники мати в II. відм. ч. од. і в III., VI. і VII. відм. ч. мн. або *а* або *я* (*ліваря* або *ліваря, лівар-ам* або *лівар-ям*). Але деякі мають лише *а*, на пр.: *твор-ам, двор-ам*...

В сій відмінку і всіх дальших може перед закінченням випадати *о, е*: *угол, угла, углови*: — *свердла, угля, хлопця*. По випаданні *е* кінчить ся попередній співзвук *л*: *лев, льва*; але *пса, осла, кітла*. В словах: *мєць, жєць* випадє *е* в яростку, а появиє ся в нині: *мєця, жєця*.

Натомісць появляє ся замісць *і*, *ї* в отворенім складі *о*, *е* (гл. §. 10): *дзвона, Кісва, мбля, медведя, кукб-лю...*; і навідворот в замкненім складі *і*: *вдівця (здовець)*.

§. 33. В III-ім відмінку мають іменники, закінчені на м'який співзвук або на *ї*, закінчене *єви, єви, (учителеви, добродієви)*; по співзвуку зм'ягченим і по *р* може бути *ови і єви (товаришєви, м'варєви* або *товаришеви, м'варєви*, гл. §. 9).

Побіч *ови, єви* уживаєсь закінчене *у, ю*, на пр.: *Богови, Богу, монастирєви, монастирю*.

§. 34. IV-ий відмінок іменників живіотних рівнаєсь II-му (*ліса, учителя...*); IV. від. іменників неживіотних рівнає ся I-ому (*клуб, уголь...*).

§. 35. В V-ім відмінку м'ягчить закінчене *є* попередні гортанні співзвукі на *ч, ж, ш (чоловіче...*, §. 16, 1). Замісць на *є* кінчить ся сей відмінок деколи особліво по *к*, по співзвукках м'яких і по *ї*, на *у, ю (конику, гаю...)*.

§. 36. В VI-ім відмінку мають іменники, закінчені м'яко, закінчене *єм (учител-єм)*; по зм'ягченій і по *р* буває *ом* або *єм (товаришом і товаришем...)*; закінчені на *ї* мають *єм (добродієм)*. Порів відм. III-ий.

§. 37. В VII-ім відмінку стоить по губних зм'ягчених і по *р* закінчене *ї (в клубі, товариші, м'варі...)*, по прічких *ї*; при тім гортанні м'ячать ся на *ць, зь, сь (в лісі..., чоловіці..., гл. §. 16, 1)*. Побіч *ї, ї* приходить *и, у і ю (при учителі, товаришу, гаю)*. Декотрі іменники, закінчені на співзвук гортанний, мають тільки *у*; так на пр.: *на конику, в горішку, на моху...*

§. 38. I-ий відм. числа м'ногого кінчить ся на *и, ї, і (лісі, учителі, товариші, м'варі)*. Деколи лучаєсь закінчене *ове (панове і пані...)*.

Іменники, закінчені в I-ім відм. ч. од. на *нросток ии*, відкидають в числі мн. сей *нросток (селян-їи, селян-и...)*; але *син* має ч. м. *синий*, бо тут *ии* належить до пня. — Подібно можемо також *мурин* — *мурини*.

Для I-го і IV-го відмінка уживаєсь часто давнє закінченє двійні (*вјсе і вјси*).

Не мають числá од.: *вјзи, Броди, родичи, кліщі*.

§. 39. В II-ім відм. мають дѣлкі іменники замісь *ів*, *ів*, — закінченє *ий*, на пр.: *гостий, коний, гроний*.

Дѣколи лвшась сей відмінок без закінченя, на пр: *до сусідів* або *сусід, чобит, пять день = пять днів*. Від іменника *локоть* кажемо в II-ім відм. *пять локот*. Особливо не мають в II. в. ч. мн. закінченя ті іменники, що відкидають наросток *и*, на пр.: *селян, християн*... Кажемо *Болгар і Болгарів*, але від іменника *Сербин* лишє: *Сербів*...

§ 40. IV-ий відм. іменників особових (§. 23, 2, а), рівна II-му (*чоловіків, учителів*), прѣчих жлвѣтних і неживѣтних рівнась I-му (*лисї, конї, лїварї*...).

Що до відмінків III ого, VI-ого і VII-ого гл. §. 32.

§. 41. Дѣлкі іменники відмінюють ся відом окремим: *брат* — в числї мн. *братї*... і т. д. або: *брáтя*,

III: *брáтям*, VI. *братьмї*, VII. *брáтях*;
Господь, II. *Господи*, III. *-у* або *-ѣви*, IV. = II,
 V. *Господи*, VI. *Господом*, VII. в *Господї*;
Христѣс, *Христá*... (і т. д. без *ос*);

великдень, великодня, великоднеси, IV. = I;

VI. *великоднеси*, VII. (*по*) *великодні* або *велицїдні*.

§. 42. Іменники муж. р. на *о* відмінюють ся в дальших відмінках так, як *лис* (*лїсийла, лїсийлови*...); іменники на *е* відмінюють ся так, як *товариш*, (*хлопїща*...).

Іменники на *-ко* (*бўзько*...) мають в V. і VII. в. ч. од. закінч. *-у* (*бўзьку, бáтьку*)... Іменники на *о* (*дїдусѣо*) мають в V. і VII. в. ч. од. *ю* (V. відм. *дїдусю*, VII. в *дїдусю, при нѣю*...). Кажемо також в V. відм. ч. од. *тáту* і *дїду*.

§. 43. Наголос лишась ся звичáйно на тїм самїм складї, на котрїм є в I. відм. ч. од.; але кажемо: *лев. льва, львѣви*... *лес, лѣви*... *листок, лїсок* — *листка, лїскї*... (по вїпадєню *о, е*). Кажемо: *зуб, зўби*, але *зубїв*...; *сїмїхї, вїкї*... — *сїмїхи, (на) вїки*; *плугї* — але *два плуги* (гл. §. 19.)

Від-мінок	На питанє	Число́ одиничне	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	воєво́д-а	воєво́д-и
II.	чий? -я? -є?	воєво́д-и	воєво́д-ів
III.	кому? чому?	воєво́д-ї	воєво́д-ам
IV.	кого? що?	воєво́д-у	воєво́д-ів
V.	—	воєво́д-о	воєво́д-и
VI.	ким? чим?	воєво́д-ою	воєво́д-ами
VII.	в кім? в чім?	воєво́д-ї	воєво́д-их

Подібно відміняють ся: *зайда, хлопчина...; нероба; Тома...; владика, каліка, бідняга...*

Кажемо в III. і VII. відм. ч. од.: *неробі, Томі (§. 15.); владичі, калічі, бідняві (§. 16, 1).*

Від-мінок	На питанє	Число́ одиничне	Число́ мно́ге
I.	хто? що?	тєсл-я	тєсл-ї
II.	чий? -я? -є?	тєсл-ї	тєсл-їв
III.	кому? чому?	тєсл-ї	тєсл-ям
IV.	кого? що?	тєсл-ю	тєсл-їв
V.	—	тєсл-ьо	тєсл-ї
VI.	ким? чим?	тєсл-єю	тєсл-ями
VII.	в кім? в чім?	тєсл-ї	тєсл-их

Подібно: *судя (або судия), пняниця, вельможя (вельможі не вельможі, вельможам не вельможям, §. 16, 3).*

Судил має в V. відм. ч. од. *судийо* або *судив*.

Примітки до вірств третого і четвѣртого.

§. 46. Відм. IV. ч. од. кінчить ся все на *у, ю*; відм. IV. ч. мн. іменників особових рівнаєсь II-ому (пор. §. 40).

Відм. V. ч. од. може мати також закінченє *е*, на пр.: *пянице* (хоть кажемо і *пяницьо*).

В відм. II-ім ч. мн. кажемо *воєводів* або без закінченя *воєвод, пяниць, вельмож...* (порів. §. 39).

Наголос лишає ся звичайно на пни; але *дружба* має в I. в. ч. мн. *дружби*, а навідворот *слуга*, I. в. ч. мн. *слуги*.

Відміна іменників жєньских

§. 47.

Взорєць пєрший.

Від- мінок	На питає	Число однічне	Число мноє
I.	хто? що?	<i>сил-а</i>	<i>сил-и</i>
II.	чий? -я? -є?	<i>сил-и</i>	<i>сил</i>
III.	кому? чому?	<i>сил-ї</i>	<i>сил-ам</i>
IV.	кого? що?	<i>сил-у</i>	<i>сил-и</i>
V.	<i>Ким?</i>	<i>сил-о</i>	<i>сил-и</i>
VI.	ким? чим?	<i>сил-ою</i>	<i>сил-ами</i>
VII.	в кїм? в чїм?	<i>сил-ї</i>	<i>сил-ах</i>

Подібно відміняють ся: *глина, громада...*; *риба, ступа, барва, пара...*; *мука, дуга*.

Риба має III. і VII. відм. ч. од. *рибі* (не *рибї*; *ступі, барві, парї, г* 15); *мука* має *муці* (*муці*, §. 16, 1).

Від-мінок	На питанє	Число одниньче	Число многе
I.	хто? що?	суніц-я	суніц-ї
II.	чий? -я? -є?	суніц-ї	суніць
III.	кому? чому?	суніц-ї	суніц-ям
IV.	кого? що?	суніц-ю	суніц-ї
V.	—	суніц-е	суніц-ї
VI.	ким? чим?	суніц-єю	суніц-ями
VII.	в ким? в чім?	суніц-ї	суніц-яса

Подібно: *праця, тополя, болони...*; *надія, шія...*;
буря, зоря...; *рожа, гріша, задача, саджа, тєца.*
Надія (надій-а) має в V. в. ч. од. *надіє* або *надійо*,
 VI. *надією* (гл. §. 9), II. ч. мн. *надії*; *буря* має II. в. ч. о.
бурі (§. 15), II. ч. мн. *бур*; *рожа* має *рожі, рожу,*
роже або *рожо* (§. 9), *рож, рожи.м, рожи.ми, рожах,*
 (§. 16, 3).

Примітки до взірців першого і другого.

§. 49. *Церква, хоругва* мають I. відм. ч. од. також після взірці третого: *церков, хоругва.*

По змігченнх стоїть *а* не *я* (*рожа*), по *р* в одних іменниках *а* в других *я* (*віра* — *буря*).

§. 50. В II-ім відм. стоїть по змігченнх *ї* (*рожі*), по *р* стоїть *и*, селі в I. було *а*, а *ї*, селі в I. було *я*; на пр.: *віра* — *віри, буря* — *бурі*.

§. 51. III. відм. кінчать ся на *ї*, а по губних, змігченнх і по *р* на *і*: *рибі, рожі, бурі*; горішні м'ячать ся перед *ї* на *ць, зь, сь*; *руцї, владцї, мусї, нозї*. Побіч *ї, і* лучась в іменниках закінченнх на *я* і по

зміячених *и* (царіици, буря, рожу...); але по самозв. лиш *ї*: надїї.

§. 52. В V-ім і VI-ім відм. являєсь по зміячених в закінченю *е* замість *о* (роже, рожею); по самозв'язках побіч *є* також *ї* (надїє, надїїо).

Так само буває у тих, котрі в I. відм. кінчать ся на *ря*, на пр.: *буре, бурею; зоре, зорею...* Але *віра, міра, нара...* мають лиш *віро, вірою; міро, мірою...*

VII-ий відм. рівний заведи III-му.

§. 53. В I-ім, IV-ім і V-ім відм. числа мно́гого стоїть по зміячених закінченє *ї* (рожі, туні). Так само по *р*, если в I. в. ч. о. є *ря*: *буря — бурі*. Але: *норі — норі*.

Число двійне кінчить ся і в твердих іменниках на *ї* (по губник і зміячених — *ї*; гортанні м'ячать ся на *ць, зв, сь*); на пр.: *дві силі, дві риби, дві рожі, дві мусі*.

Тільки число мно́ге або двійне мають іменники: *віжки, ножиці, м'ясниці...*

§. 54. II-ий відм. числа мн. не має особного закінченя, бже кінчить ся на твердий, м'який, зміячений співзвук або на *ї* (*сил, царіиць, надїї; рож, бур*). При тіх переходить в закінненім складі *о, е* звичайно на *ї, ї*: *стоділ, беріз, сліз...* (§. 10). Кажемо однакож: *підків* побіч *підків, черед, серед...*, а не *черід, серід*.

Деколи знов вставляєсь для улегшеня вимови *о* або *е*: *вівірок (вівірка), вігадок, сосен, овець...*

Рідко коли уживаємо закінченя *-ів, -ів*: *осів, стёрнів, безоднів*, побіч *безодень; хатів* побіч *хат; церква* має *церкв* або *церквів*.

§. 55. В III-ім, VI-ім і VII-ім відм. мають іменники, закінчені в I-ім відм. ч. од. на *ря — ям, ями, ях*: *бурям, бурями, бурях*. Але *хмара* має *хмарами* і т. д.

§. 56. Наголоє лишаєсь звичайно, як в I-ім відм. числа од.; але кажемо в II-ім відм. ч. од.: *драбини, стодолі, жінки, кухні...*, а в I. ч. мн. *драбини, стодолі, жінки, кухні*, в II. ч. мн. *драбин, стоділ, жінок, кухонь...*

(Жовніські іменники закінчені співзвучком, §. 28. 2, б).

Від-мінок	На питання	Число однинче	Число многе
I.	хто? що?	часть, річ, твар	част-и
II.	чий? -я? -є?	част-и	част-и і
III.	кому? чому?	част-и	част-и м річ-а м твар-и м
IV.	кого? що?	часть, річ, твар	част-и
V.	—	част-и	част-и
VI.	ким? чим?	част-ю	част-и м и річ-а м и твар-и м и
VII.	в ким? в чім?	част-и	част-и х річ-а х твар-и х

Подібно відміняють ся: *пам'ять*, *мідь*, *жовч*, *подо-рож*, *миш*, *товщ*...; *кість* (кості, §. 10); *ніч* (ночі); *осінь* (осени), *піч* (печі).

Прямітки до взірця третього.

§. 58. I-ий і IV-ий відм. ч. од. кінчать ся м'яко, окрім губних, зм'ячених і *р*, (на пр.: *кров*, *річ*, *твар*).

В VI-ім відм. побіч *-ю* лучаєсь *-ю*, на пр.: *частю*, *любовю*... Іменник *кров* має *кровию*, *кровою* або *крівлею*, *крівлю*.

§. 59. В II-ім відм. числа мн. лучаєсь деколи закінченє *ів*, (*ів*; *ніснів*, *ночів*). В III-ім, VI-ім і VII-ім відм. є побіч закінчень *-и м* (*-а м*), *-и ми* (*-а ми*), *-и х* (*-а х*) — також *-е м*, *-е ми* (*-е ми*), *-е х*; на пр.: *грудє м*, *грудь ми*, *пригорє м и*, *в грудє х*...

§. 60. Іменик *мати* відмінює так: II. *матери*, III. *матери*, IV. *матір*, V-ий відм. *матри*, VI. *матерію*, VII. *матери*. В ч. мн. *матери*, *материй* і т. д.

§. 61. Тільки число мн. або двійни мають: *саїни*, *доєрї*. В II. відм. *саїній*, *доєрїї* і т. д... Прочі відмінки відмінюють ся правильно, як ч. мн. слова *часть*. Побіч: *доєрмії* кажемо *доєрїма*.

§. 62. Наголоє зміняєсь рідко: *части*, *частию*, *частий*...; але *груди* — *грудий*, *грудьмі*...

Відміна імеників середніх.

§. 63.

Взорець перший.

Від- зивок	На питає	Число однинче	Число многа
I.	хто? що?	<i>тіл-о</i>	<i>тіл-а</i>
II.	чий? -ій? -ї?	<i>тіл-и</i>	<i>тіл</i>
III.	кому? чому?	<i>тіл-у</i>	<i>тіл-ам</i>
IV.	кого? що?	<i>тіл-о</i>	<i>тіл-а</i>
V.	—	<i>тіл-о</i>	<i>тіл-а</i>
VI.	ким? чим?	<i>тіл-ом</i>	<i>тіл-ами</i>
VII.	в ким? в чим?	<i>тіл-ї</i>	<i>тіл-ах</i>

Подібно відмінюють ся: *зєрцало*, *рїю*, *золото*...; *озеро*, *богїтство*, *прїдиво*...; *яблоко*, *ліхо*.

Озеро має *озерї*, не *озерї* (гл. §. 15); *богїтство* має *богїтствї* (§. 15). *яблоко* має *яблочї* (§. 16, 2).

Дьлікі іменики закінчені на *-ко* мають в VII. відм. ч. од. закінченє *-у*, на пр. в *війску*, на *ліжку*.

§. 64.

Взоріць другий.

Віт- минок	На питање	Число одиначне	Число мно́го
I.	хто? що?	нарікан-в	нарікан-я
II.	чий? -я? -є?	нарікан-я	нарік
III.	кому? чому?	нарікан-ю	нарікан-я.м
IV.	кого? що?	нарікан-в	нарікан-я
V.	—	нарікан-в	нарікан-я
VI.	ким? чим?	нарікан-ем	нарікан-я.ми
VII.	в кім? в чім?	нарікан-ю, -ї	нарікан-я.х

Подібно: *волосє, каміне, зілє...*; *подвіре, вістрє, піре...*; *євангєліє, милосєрдє...*

Подвіре к. в VII. в. *подвірю* або *подвірі* (§. 15).

II. в ч. мн. *подвир*. Так сáмо: *вістрі, вістр...*; *євангєліє*

II. ч. мн. *євангєлії*.

Подібно відміняють ся також іменники, закінчені на *є* з попередньою з'ягненою, на пр.: *піддáше, поручє, топоричє...* Однакож по з'ягченнх співзв'язках не стоїть ніко́ли м'який самозв'ук. Длятого замість *я* стоїть *и* і т. д., на пр.: *піддáша, -у, -ем, -у* або *-ї*; ч. м. *піддáша, піддáш, -а.м, -а.ми, -а.х*.

§. 65.

Взоріць третій.

Віт- минок	На питање	Число одиначне	Число мно́го
I.	хто? що?	сонц-є	сонц-я
II.	чий? -я? -є?	сонц-я	сонць
III.	кому? чому?	сонц-ю	сонц-я.м
IV.	кого? що?	сонц-є	сонц-я
V.	—	сонц-є	сонц-я
VI.	ким? чим?	сонц-ем	сонц-я.ми
VII.	в кім? в чім?	сонц-ю, -ї, -и	сонц-я.х

Подібно: *сєрцє, пòлє, крильцє, ...цє...*

Примітки до вірців першого, другого і третього.

§. 66. I-ий відм. ч. од. іменників, закінчених на *є*, кінчать ся на Україні також на *-я (-а)* при подвоєнню попереднього співзвук: *нарікання, піддаша, життя...*

§. 67. В III-ім відм. мають деякі іменники закінчене *-ови, -єви*, на пр.: *ліху* і *ліхови, сонцю* і *сонцєви*.

§. 68. IV-ий і V-ий відм. всіх іменників середніх рівнясь в обох числах все I-му.

§. 69. В VII-ім відм ч. од. переважає в іменниках, закінчених в I-ім відм. на *-о*, закінчене *-ї*, по *р -- і*: в *озері*. Гортанні м'якчать ся: *на яблуці*. Але деколи в тих іменниках, а також в усіх, закінчених в I-ім відм. на *є (е)*, кінчать ся сей відм. на *-у, -ю*, то зн. рівнясь III-ому, на пр.: в *війску, в місточку, на подвірю, на піддашу*. Іменники закінчені на *є*, мають в VII. деколи *и*, на пр.: *на сонцю* або *на сонци, в полі, на підданні*.

§. 70. I-ий, IV-ий і V-ий відм. числа мн. рівні (порів. §. 68). Зміж іменників, закінчених на *є, є*, стоїть в сїм відм. тільки по зм'ячених *а*, проче же *я*: *піддаша, але подвір'я, сонця, поля*.

§. 71. Число двійне кінчать ся на *ї*, а по *р* і по зм'яч. на *ї*: *дві озери, євангелії, крильці*. Горт. м'якчать ся: *дві яблуці*. Від іменн. на *є, є* уживаєсь ч. дв. рідко.

Тільки ч. мн. або дв. мають: *вила, дрова, ворота, крижі, вії...* Від іменника *плече* — є тільки ч. дв. *плечі*.

§. 72. II-ий відм. ч. м. не має особного закінчення. Отже кінчать ся на твердій, м'якій, зм'яченій співзвук або на *ї*: *тіл, нарікань, подвір, піддаш, сонць, євангелій*. При тім переходять *о, е* часто на *ї, ї* (*поле, село, ворота — піль, сїл, ворїт*). Деколи вставляєсь *о, е*, на пр.: *вікно, крильця, яйце*, II. в. ч. мн.: *вікон, крилєць, ябць*.

Деколи приходить закінч. *ів, ів* (кором'єсел або кором'єслив, крижів, морів, присл'єво...). Слово *плечі* має в II. відм. ч. мн. *плечійі*, а в VI. ч. мн. *плечіма*.

§. 73. *Око і ухо* відмінюють ся в ч. мн. двоюко: коли *око* означає вагу або міру, то відмінює ся як *тїло* (*ока, ок, ока.м...*). Коли ж означає *очи* в голові, то має: *очійі, очам, IV. і V. очи, VI. очами* або *очіма, VII. очах*.

Ухо відмінює ся як *тїло*, коли означає *ухо* звірка або людське. Число *многе ушн* уживає ся тільки про людські *ушн* і відмінює ся тоді як *очи*.

§. 74. Наголос *ідє* після I-ого відм. ч. од.; *дво вікно...* має ч. мн. *вікна, вікон*; *кóлесо...*, ч. мн. *колéса*; *збіже* ч. мн. *збіжá...*

§. 75.

Взорець четвертий.

(Іменники серед. роду, що розширяють пень, §. 28, 3, б).

Від-мінок	На питає	Число одиничне	Число многе
I.	хто? що?	ягн'я лош'а	ягн'ят-а лош'ат-а
II.	чим? -я -є?	ягн'ят-и лош'ат-и	ягн'ят лош'ат
III.	кому? чому?	ягн'ят-и, ягн'ят-ї лош'ат-и, лош'ат-ї	ягн'ят-им лош'ат-ам
IV.	кого? що?	ягн'я лош'а	ягн'ят-а лош'ат-а
V.	—	ягн'я лош'а	ягн'ят-а лош'ат-а
VI.	ким? чим?	ягн'ят-ем, ягн-я.м лош'ат-ем, лош-а.м	ягн'ят-ами лош'ат-ами
VII.	в кім? в чім?	ягн'ят-и, ягн'ят-ї лош'ат-и, лош'ат-ї	ягн'ят-ах лош'ат-ах

Подібно як *ягня*, відмінюють ся: *гуся*, *хлопця*, *горця*; подібно як *лоша*: *курча*, *дівча*...

Примітки до вірця четвертого.

§. 76. Відмінки I., IV. і V. іменників роду середнього в обох числах є собі рівні (гл. §. 68).

Імя відміняємо: II. *імя* або *імен-и*, III. VII. *імя* або *імени*, IV. V. = I., VI. *імям*, *іменем*; ч. мн. I. *імя* або *імена*, II. *імен*, III. *імям*, *імена́м*, IV. і V. = I., VI. *імями*, *імена́ми*, VII. *імях*, *імена́х*. Так сяко: *рамя*, *сімя*, *віймя*...; подібно *тімя*, II. *тіми*, III. і VII. -ю, VI. -ям, ч. мн. *тімя*, *тімѣв*, *тімя́м* і т. д.; (рідше уживаєсь *тімени*... і т. д.).

Наголос як в I. в. ч. од.; але *імя* — *імени*, *імена*, *імен*, *імена́ми*, *імена́х*. Подібно *рамя* — *рамени*, *рамена*. Протівно: *віймя*, *віймени*, або *ви́мени* і т. д. як *імена*. Скорочені форми не змінюють наголосу: *імя*, *імя́*, *імя́в*, *імя́м* і т. д.

Іменники невідмінні.

Чужі імена власні.

§. 77. Не відмінюють ся іменники: *алилуя*, *амін*, *пів* (= половіна)... і назви букв (*а*, *бе*, *ве* і т. д.). Лиш в деяких відмінках уживають ся: *перекір* (*наперекір*), *живцем*, *робом*.

Не відмінюють ся часто також чужі імена власні (§. 23, 1.), на пр.: *Анжю*, *Сардю*, *Поатю*...; інші чужі імена власні відміняємо після якоїсь відмінки рускої, на пр.: *Цезар*, *Цезар-а*... як *лївар*; *Троя* — як *надїя*.

II. Прикметники.

§. 78. *Добрий отець. Пильний ученик. Зелений гай. Студені вода. Холодне літо. Братів сад. Сестрин пояс.*

Бараній ріг. Лїся шерсть. Гусє крило.

Методична граматика рус. мови

Одні прикметники відповідають тільки на питання *який?* — *добрий, пильний, зелений, студена, холодне* — отже виражають прикмету (гл. §. 22. 2); другі відповідають на питання *який і чий?* отже можуть виражати попри прикметі також посідане, на пр.: *братів, сестрин, бараний, ліся, гусь*.

§. 79. *Івась пильний. Петрусь пильніший. Нікола найпильніший. Хата висока, школа висока, церков найвисша.*

Порівняне іменників між собою виражаємо трьома степенями: першим (*пильний, висока*), другим або висшим (*пильніший, висока*) і третім, найвисшим (*найпильніший, найвисша*).

Другий стіпень творимо доданем до пня прикметників наростків *-ший* або *-йший*: *мил-ий мил-ший, мил-йший, ясн-йший, студен-йший, свят-йший*.

По губних, гортанних, спячих, зм'ячених, по *р* і по *н* додаємо *-ший* (без *ь*), на пр.: *груб-ший, мяк-ший, низ-ший, дуж-ший, скор-ший, ран-ший*, або *-йший* (*-йший*), на пр.: *туп-йший, остр-йший*.

Наросток *-йший* (*-йший*) уживаємо особливо, щоб улекшити вимову (*ясн-йший*, зам. *ясний*). Кажемо часом також: *кращий* побіч *красний* (зам. *красний*), *красніщий* побіч *краснійший*; *дорощий*, *дущий*...

Перед *-ший* випадають *к, ок, ек* і *н* (*вуз-ий* — *вуз-ший*; *висок-ий* — *вис-ший*; *далек-ий* — *дал-ший*; *красн-ий* — *крас-ший*); з переходить перед *-ший* на *ж* (*убо-г-ий* — *убо-ж-ий*) або випадає (*мяк-ший, лєкший* — зам. *мякший, лєкший*).

Добрий має II. стіпень *ліпший*, або *лучший*, *злий* — *гірший*, *малий* — *менший*; побіч того кажемо також *добрійший* (*-йший*), *злійший, малійший*; великий має більший.

Третій ступінь творимо, додаючи до другого ступеня приставку **най-** (**найкрасніший** або **найкрасший**)...

Відміна прикметників.

§. 80. Прикметники мають три відміни інші закінчення, ніж іменники.

Ч и с л о о д н и ч н е				
Від- мінок	На питанє	Р і д		
		мужеский	жёнський	серёдний
I.	хто? що?	добр-ий	добр-а	добр-е
II.	чий? -я? -е?	добр-ого	добр-ої	добр-ого
III.	кому? чому?	добр-ому	добр-ій	добр-ому
IV.	кого? що?	добр-ий (дім) добр-ого (коня, чоловіка)	добр-у	добр-е
V.	—	добр-ий	добр-а	добр-е
VI.	ким? чим?	добр-им	добр-ою	добр-им
VII.	в ким? в чим?	добр-ім	добр-ій	добр-ім

I.	хто? що?	гус-ий	гус-я	гус-є
II.	чий? -я? -е?	гус-ього	гус-ьої	гус-ього
III.	кому? чому?	гус-ьому	гус-ьій	гус-ьому
IV.	кого? що?	гус-ий (клюв) гус-ього (настуха)	гус-ю	гус-є
V.	—	гус-ий	гус-ю	гус-є
VI.	ким? чим?	гус-ім	гус-ьою	гус-ім
VII.	в ким? в чим?	гус-ім	гус-ьій	гус-ім

Число мно́го (на всі три роди)			
I.	хто? що?	до́бр-і	гу́с-і
II.	чий? -я? -є?	до́бр-их	гу́с-іх
III.	кому? чому?	до́бр-им	гу́с-ім
IV.	кого? що?	до́бр-і (хати, коні, хлопята) до́бр-их (учеників)	гу́с-і гу́с-іх
V.	—	до́бр-і	гу́с-і
VI.	ким? чим? ї.	до́бр-ими	гу́с-іми
VII.	в кім? в чім?	до́бр-их	гу́с-іх

І П р и м і т к и.

§. 81. I-ий і V-ий відм. ч. од. кінчать ся в роді муж. на *-ий, -ій*. Але деякі прикметники, особливо єї, що означають посідає, не приймають часом закінчення *-ий*, на пр.: *сестрин* або *сестриний*, *здоров* або *здоровий*, *рад* або *радий*; *о, е* переходить притім в замкненім складі звичайно на *і, ї*, на пр.: *братів* або *братовий*, *учителів* або *учителєвий*... (гл. §. 10).

Такі прикметники закінчені на *н*, приймають часто перед *н* в I. відм. ч. од. роду мужеского *е*, котре в усіх інших відах звичайно випадє, на пр.: *голоден* або *голодний* (голодного), *Господень* або *Господній*, *годен* або *годний* і т. д.; але: *спасєн* або *спасєний*.

В роді жєньскім кінчать ся прикметники на *-а, -я*, рідше на *-ая, -яя* (*добрая, гусяя*); в роді середнім на *-е, -є*, рідше *-ое, -еє, -еє*, (*доброє, добреє, гусеє*). Деколи є *о* зам. *е*, так на пр. звичайно кжемо: *годно*, не *годне, винне*.

§. 82. IV. відм. ч. од. роду муж. має закінченє двоїче. пієла того, чи говоримо про іменє неживотні (*добрий дім*), чи животні (*доброро коня, гуського пастуха*), пор. §. 31

§. 83. IV-ий відм. роду женьск. кінчять ся також на *-ую -юю* (добрую, гүсюю). VI-ий відм. р. ж. заміняє часем *-ою* на *-ов* (добр^{ов}...).

§. 84. I-ий відм. ч. мн. прикметників, що відповідають на питане якій, має також закінчене *-ії, -її* (добр^{ії}, гүс^{її}).

§. 85. IV-ий відм. роду муж. числа мн. має також закінчене двойке, після того, чи говоримо про імена неживотні або про імена звірят, чи про особи, отже: *я бачив великі домї, я бачив великі лисї, але я мав добрих учителїв* (гл. §. 40). В роді середнім кажемо за всіди: *я бачив добрі хлопята* (IV. в. = I-ому).

§. 86. Подібно, як *добрїї*, відміняють ся: *тупїї, грубїї, лївїї, хр^{ом}її, бог^{ат}її, твердїї, лїсїї, борзїї, кїцїї, головнїї, першїї, дїжнїї, могүчїї, звязтүцїї, бїстрїї, веселїї*. Також степені висші: *краснїї, краснїїшїї, краснїїшїї, наймилнїї, найстарнїї, найкраснїїшїї, найкращїї*...

Подібно також: *здоров* або *здоровїї* (здорового, здоровому...). *здоров^а, здоров^е; гот^{ов}, -а, -е; ласкав, рад; тат^{ів}, дїд^{ів}...* (татового, дїдового і т. д.), *тат^{ова}, дїд^{ова}, тат^{ове}, дїд^{ове}; ковал^{їв} (ковалєвого...), ковал^{єва}, ковал^{єве}, учител^{їв}...*

Подібно також: *вдовїн* (вдовїного, вдовїному і т. д.), *вдовїна, вдовїне; вїнен* або *вїннїї* (вїнн-ого, вїнн-ому...), *вїнна, вїнно* або *вїнне*; *г^одем* або *г^однїї* (г^одного...), *г^одни, г^одно* (-е); *гол^оден, ясен* або *гол^однїї, яснїї*...; *спас^{ен}* (спас^{ен}ого...), *спас^{ена}, спас^{ене}* (аб^о: *спас^{ен}її, -а, -е*), *зел^{ен}* або *зел^{ен}її, зел^{ена}, зел^{ене}...*

Подібно як *гүсїї*, відміняють ся: *їхнїї, їхня, їхн^е* (від заіменника *їх*), *бар^{ан}її; лїсїї* (від *лїса*), *песїї*...; *Госп^одень* або *Госп^однїї* (Госп^однього і т. д.), *Госп^одня, Госп^одне*. Кажемо: *спїднїї, -я, -е, верхнїї,*

внїшній, братній, сїнїї..., або і з твердїм закінченням: сїдний, -а, -е, верхній, внїшний, братній, сїнїї...

§. 87. Сї прикметники, що уживають ся jako іменники відмінюють ся також після взірцїв: *добрїй, гусїй* на пр: *лїснїчий, лютїй* (місяць), *блїжнїй* і т. д. (*лїснїчого, блїжнього*); *цїсарєва, братова* (*цїсарєвої, братової, цїсарєвій* і т. д.): *прїдане* (= віно), *Княже, Жабє* (*прїданого, Княжого, Жабїюго*). В родї жєньскїм і середнїм уживаємо дєколи закінчень іменників, на пр.: *цїсарєви* побїч *цїсарєвої, Княжа* побїч *Княжого*.

Іменá власнї на -*ів, -їв*, відмінюють ся все як іменники, на пр.: *Костомарів, Ковалїв* — II. *Костомарова, Ковалєва*, III. *Костомарову, Ковалєву* і т. д.

III. Числівникї.

§. 88. *Одєн дуб. Двї тополї. Пять сосон. Приїшли обá (обидвá).*

Перїшїй раз. Дрўга годїна. Сємїй жнець.

Однó, двобє... четвєро... (людїй). Приїшли обобє.

Ходїть по однóму, по двá..., по двáйцятъ (по двобє, по тробє..., по двáйцятєро...).

Однáкїй (однáковїй) слóсїб, двойка, тройка мїра. Двоїста, троїста музїка. Подвїйна, потрїйна, почвїрна робóта. Однократнїй, двократнїй, однáйцятїкратнїй.

Раз (двá рáзи, трї рáзи...); двїчи, трїчи, подвїйно, потрїйно, почвїрно, двакрòть (двокрáт), трїкрáт, стокрáт... (двокрáтно, трїкрáтно...). Упервє, у дрўгє, впервє, вдрўгє)..., у пятє...

Числівникї відрїзняємо:

1. головнї, котрїми відшевідáємо на пїтанє вїзько? і виражаємо числó осїб або рїчїй, на пр.: *одєн, двá, обá, (обидвá)..., пять..., сто...; тїсьчї або тїсьчá, мїлїон;*

2. порядкові, котрими відповідаємо на питання котрий?, котрій з ряду? на пр.: *перший, другий... десятий, сотний, тисячний, мільйонний*;

3. числівники збірні (*одно, двоє, об'є, п'ятеро, одинадцять, дванадцять* трьох), на питання кілько?;

4. числівники поділові (*по одному, по два...*) на питання по кілько?;

5. числівники множинні (*однакий, двойкий, подвійний, двоїстий, дзюкрятний...*), на питання кількоракий? кількокрятний?;

6. Прислівники числові (*раз, двічі, тричі, двократ, вперше...*);

7. Числівники неозначені (*кілька, досить, кільканайцять, кількадесять...*), коли не кажемо точно, кілько чого є; сюди належать по частині і такі прислівники прикметників, як *мало, багато...*

Відміна числівників.

Ч. 89: Числівники головні. Числівник *один*, *одна*, *одно* відмінює ся після зворотня прикметникового *добрий*, тільки *є* випадає у всіх інших видах: *одна, одно; одного, одної, одного; одному, одній, одному...*; ч. мн.: *одні, одних* і т. д. Так само *дванадцять один*... *сто один, дванадцять одна, сто одно; дванадцять одного, сто одної* і т. д.

Числівники головні: *два (дуби), дві (риби), дві (селі, або також два села), об'є, об'є, обидва, обидві, три, чотири* відмінюють ся в дальших відмінках на всі три роди однакого:

II. в. *двох, обох, обидвох, трох, чотирох*;

III. в. *двом, об'єм, обидвом, тром, чотиром*;

IV. в. = I-ому; тільки при мужеских іменах осіб рівнаєсь сей відм. II-ому, на пр.: *двох чоловіків. вобо-дів*, (пор. §. 40);

V. в. = і-ом,

VI. в. двома́, обома́, обидвома́, трима́, чотирма́) (або й чотирма́).

VII. в. = II-оку.

Числа́ однинного, розуміє ся, нема́.

§. 90. Числівники́ п'ять до дев'я́тьдесять дев'я́ть закінчені на -ТЬ, можна відмінити зго́йко, або після ввірця трéтого іменників жі́нських (як *часть*, §. 57), окрім відм. V-ого і VI-ого, або також подібно, як *два*, *три*...

Від-мінок	Числ о днннчнє		
I.	п'ять шість	сім	вісім
II.	п'яти́, п'ятьо́х шесті́, шістьо́х	семи́, семо́х	осьми́, осьмо́х
III.	п'яти́, п'ятьо́м шесті́, шістьо́м	семи́, семо́м	осьми́, осьмо́м
IV.	п'ять	сім	вісім
V.	п'ять	сім	вісім
VI.	п'ятьма́ шістьма́	сімма́, семома́	вісімма́, вісь- [мома́]
VII.	п'яти́, п'ятьо́х шесті́, шістьо́х	семи́, семо́х	осьми́, осьмо́х

В VI. відм. уживаєсь рідше *п'ятию*, *п'ятю*.

V. = I. (клічемо на пр.: *ви п'ять, ходіть сюди!*).

§. 91. Сорок і сто звичайно вістають ся невідмінні (до сорок *людей*, до сто *людей*); але кажемо також в II-ім відм.: *сорока́ і ста, сот* (*сорока́, ста людей*; *двох, трох... сот*); часом уживаємо від сто також відм. III. ч. мн. *стам* і VI. *стома́*.

Подібно: *двіста*, *триста*, *п'ятьсот*, *дев'ятьсот*; кажемо: *п'ятисот* або *п'ятьсот* *людей*...

§. 92. *Тисяч (тисячи)* відміняє ся або після взірця *часть* (§. 57.) або після взірця *рѳжа* (§. 48.): II. і III. *тисячи* або *тисячі*, IV. *тисяч* або *тисячу*, V. *тисячи* або *тисяче*, VI. *тисячю (-ю)*, VII. *тисячи (-і)*; ч. мн.: *тисячи (-і)*, *тисячий* або *тисяч*, *тисячам*, IV. і V. в. = I-ому, *тисячами*, *тисячах*.

§. 93. Числівники збірні (*чѳтверо, пѳтеро* і т. д.) лишáють ся або невідмінні (*дванáйцѳтеро лю́дям...*) або прибирають в дáльших відмінках закінчення: *-ероx, -ером, -ерома, -ероx* на пр.: *чѳтвероx хат, до чѳтверо лю́дій, пѳтеро.м* або *пѳтеро лю́дям, се́мерома* або *се́меро сно́дами, при де́вятероx лю́дях...*

§. 94. Числівники порядкові і мно́жні (*першій, другій, третій...*, *сѳтний, тисячний...* *одна́кий, дво́стий...*) відміняють ся як прикметники (§. 80).

IV. Заіменники.

§. 95. *Івась ніше. Хто ніше?* — *Івась*. Показуючи на *Івася*, можемо сказати: *Він ніше*, — *Івась* сам про себе відповість: *Я нішу*. (Гл. §. 22, 4).

1. *Я нішу, ти читаєш, він (она́, оно́) бігає; ми нішемо, ви читаєте, они́ бігають.*

Ті заіменники, що ними вказуємо або на свою особу або на особу того, що до него говоримо, або на особу того, що про него говоримо, зовуть ся заіменники особові. (Перша, друга, трета особа).

2. *Мію ся. Ти бавиш ся. Він (она́, оно́) трудить ся... Беру собі яблуко. Беремо собі яблуко...*

Заіменник, що звертає дієство до тої самої особи, котра щось робить, зове ся зворѳтний. (*Я — собі, ти собі, він собі, ми собі, ви собі, они́ собі...*; в німѳцкѳм іна́кше: *ich nehme mir, du sammelst dir, er sammelt*

sich, wir nehmen uns, ihr nehmet euch, sammeln sich.

3. **Мій** образок. **Твоя** табличка... **Мі** **моя, моє, твій, свій, наш, ваш, їхній**

Заіменники, означаючи чієсь посіданє, отже такі, кому́сь щось присво́юють, вову́ть ся присво́юючі.

4. **Сеї, отсеї** хлопець. **Ся, отся** слава. **Той, оттой** дім; **тамтой** сад; **сам** (самий) **той сам, той же, такий** чоловік...

Заіменники, що ними вказуємо на особи або річи, вову́ть ся вказуючі.

5. **Був** ту чоловік, **про котрого** ми вчєре **говорили. Нічо** не має, **хто** нічо чєсно не заробив. **Пропало, що** в воду впало.

Заіменники, що відносять ся до когось або до чогось, попереду названого, називають ся відносні (чоловік — **про котрого; нічо не має сеї, хто...**).

6. **Хто** прийшов? **Що** стало ся? **Котрий** в вас се зробив? **Яка** се книжка? **Чий** ремінець? **Що** за одєн? **Кілько** вас?

Заіменники, що ними питаємось, вову́ть ся питаїні.

Заіменники **котрий, -а, -є** і **хто**, що можуть бути часом відносні, часом питаїні.

7. Заіменники, що не вказують на якусь точно означену особу або річ, вову́ть ся неозначені: **весь, всякий, кождий, інший, ніякий, хтонебудь...**

Відміна заіменників.

§. 96. В відміні заіменників відріжняємо особно відміну заіменників особових і заім. зворотного — і відміну прочих заіменників.

ch, sie

Мій,
твій.
такі, що

слава.
Мій),

зовуть

вчора
робив.

чогось,
вік —

грий
нець?

айні.
бути

ачену
ткий,

міну
бчих

1. Заменники особові і заменник зворотний.

Від- мінок	На питанє	Число́ одиничне	
		Особа I.	Особа II.
I.	хто? що?	я	ти
II.	чий? -я? -є?	мене́	тебе́
III.	кому? чому?	мені́	тобі́
IV.	кого? що?	мене́	тебе́
V.	<i>китайсько</i>	я	ти
VI.	ким? чим?	мною́	тобою́
VII.	в кім? в чім?	мені́	тобі́

Від- мінок	На питанє	Число́ одиничне			
		Особа III. (рѳду м., ж. і с.)			З. зворотний
I.	хто? що?	він	она́	оно́	—
II.	чий? -я? -є?	єго́	єї́	єго́	себе́
III.	кому? чому?	єму́	її́	єму́	собі́
IV.	кого? що?	єго́	їѳ, (єї́)	єго́	себе́, ся
V.	—	—	—	—	—
VI.	ким? чим?	ним	нею́	ним	собою́
VII.	в кім? в чім?	нім	ній	нім	собі́

Від- мінок	На питанє	Число́ мно́ге		
		Особа I.	Особа II.	Особа III.
I.	хто? що?	ми	ви	они́
II.	чий? -я? -є?	нас	вас	їх
III.	кому? чому?	нам	вам	їм
IV.	кого? що?	нас	вас	їх
V.	—	ми	ви	—
VI.	ким? чим?	німи	вами́	німи
VII.	в кім? в чім?	нас	вас	них

Коли до заіменника особового належить приіменник, уживаємо в II-ім, III-ім і IV-ім відм. обох чисел трьох осіб — замієць *єго, єму, єго* — *єї, їй, єї*, — *їх*, — відів трьох відмінних, а іменцю додаємо на початку *їх*. Отже кажемо: *него, нему, него, неї, ній, неї* (ни них, ним, них, на пр.: *їди до него, говорю до нього назістріч ній*.

Кажемо одякож: *до єго батька, до їх дому*, приіменник тут належить до якогось іменника, а не заіменника, на пр.: *до батька єго* (до належить до імен батька, не до заіменника єго). Уживаємо віду без *и* такої тоді, коли приіменник поставлений по заіменнику: *єм* *напротив, їй назістріч...*

При приіменниках зміняє ся також наголос заіменників *до мене, до тебе, але: веди мене, прому тебе*.

Замієць: *мені, мені, тобі, тебе, єго, єму, єї, собі* себе кажемо також з меншим притиском: *ми, мя, ти, тям, го, му, ї, си, ся (сь)*, на пр.: *заклич го сюди; але заклич єго, не тамтого; нильній ся, але нильній себе, не мене*.

§. 97. 2. Заіменники вказуючі: *той, сеї*.

Від- мінок	На питанє	Число однине		
		Той	Та (тая)	То, те (тое, тее)
I.	хто? що?	той	та (тая)	то, те (тоє, тее)
II.	чий? -я? -є?	того	тої	того
III.	кому? чому?	тому	тій	тому
IV.	кого? що?	той (дім) того (коня)	ту (тую)	то, те (тоє, тее)
V.	—	—	та	то, те
VI.	ким? чим?	тим	тою	тим
VII.	в кім? в чім?	тім	тій	тім

Від- мінок	На п'ягане	Число однинчю		
I.	хто? що?	<i>сеї</i>	<i>ся</i>	<i>се (сеє)</i>
II.	чий? -я? -є?	<i>се́го</i>	<i>сеї</i>	<i>се́го</i>
III.	кому? чому?	<i>се́му</i>	<i>сеї</i>	<i>се́му</i>
IV.	кого? що?	<i>сеї, се́го</i>	<i>сю</i>	<i>се</i>
V.	—	<i>сеї</i>	<i>ся</i>	<i>се</i>
VI.	ким? чим?	<i>си.м</i>	<i>се́ю</i>	<i>си.м</i>
VII.	в кім? в чім?	<i>сі.м</i>	<i>сеї</i>	<i>сі.м</i>

Від- мінок	На п'ягане	Число мно́ге	
I.	хто? що?	<i>ті (тії)</i>	<i>сі (сії)</i>
II.	чий? -я? -є?	<i>тих</i>	<i>сих</i>
III.	кому? чому?	<i>тим</i>	<i>си.м</i>
IV.	кого? що?	<i>ті (ко́ні) тих (люди́й)</i>	<i>сі (сих)</i>
V.	—	<i>ті</i>	<i>сі</i>
VI.	ким? чим?	<i>ті.ми</i>	<i>сі.ми</i>
VII.	в кім? в чім?	<i>тих</i>	<i>сих</i>

Замість *се́го, се́му, сеї, се́ю* говорять ся також часто: *сьо́го, сьо́му, сьої, сьо́ю*.

Говорять і пишуть також: *цей, ця, це, цьо́го...; сесь, сесі, сесе́* і в числі мно́гим: *сесі, сесих* і т. д.

На Україні значить *той* тільки, що *тамто́й* (на тім світі — то зн. на тамтім світі, то зн.: по смерті).

Так, як *той, сеї*, відмінюють ся: *тамто́й, отто́й; тст, тамто́т, (то́го, тамто́го...); отсеї*.

§. 98. Подібно, як *той, сеї*, відмінюють ся також замінялки, приєвоюючи: *мій, твій, сеї*; *мо́я, моє...*

II. в. ч. од.: *мо́го, (мо́єго), мої (моєї), мо́го (мо́єго); тво́го (тво́єго), твої (твоєї), тво́го (тво́єго); сво́го (сво́єго)..*

III. в. мо́му (мо́єму), то́ї, мо́му (мо́єму); тво́му (тво́єму)...

IV. в. мо́го (мо́єго — коні, брата), мій (ді.м), мою́, моє...

V. в. = I-ому.

VI. в. моїм, моєю, моїм...

VII. в. в моїм, моїй, моїм...

В ч. мн.: мої, II. моїх, III. моїм, IV. мої до м
(моїх братів), V. = I., VI. моїми, VII. моїх

Наш, ваш відмінюють ся зовсім як той (нашого і т. д.)

Чий, чия, чіє відмінюють ся: в ч. од. чийого, чіє
чийого; чийому, чийі, чийому; чийі (дім), чийог
(коня), чийо, чіє; V. = I-ому. VI. чийм, чією, чийм
VII. чийм, чийі, чийм; в ч. мн. для всіх родів: чий
чийх, чийм, чийі (чийх для осіб муж. роду, на пр.: чийі
людий), чий, чийми, чийх.

§. 99. Заменники питайні хто? що? відмінюють ся
кого, чого; кому, чому; кого, що; V. = I-ому; VI
ким, чим; VII. (в) кім, (в) чім; числа многого нема.

§. 100. Заменник неозначений весь, вся, все
(увесь, уся, усє) відмінює ся в ч. од. як сей: всего,
всєї, всего і т. д.; тільки VI. в. р. муж. і сер. звучить
всім (не всім); в ч. мн. являє ся також всюди ї; всі,
всіх...; в VI. відм. ч. мн. кажемо всіми або всіма.

Замен. неозначені: хтось, щось, чийсь відмінюють ся
як хто, що, чий з доданням на кінці сь (когось, чогось,
чийогось...). Кілька, багато, досить... вістають невід-
мінні; кажемо однакож деколи: кількох, багатьох...

§. 101. Заменники відносні і питайні: котрий,
який і всі проті, закінчені прикметниково, відмінюють ся
як прикметники, §. 80.

Замість заім. відносного (не питайного) котрий,
котра, котре, уживаємо звичайно заменника відносного що
і додаємо до него відповідний відмінок заменника особового;
на пр.: заім. я, котрого ви добре знаєте — можна ска-
зати: я, що мене ви добре знаєте; чоловік, котрому
віримо — що єму віримо; котрих — що їх і т. д.

При відм. I-ім заменник особовий звичайно опускаємо,
на пр.: чоловік, котрий тут був — чоловік, що

(він) тут був. Про неозначені особи уживаємо також відносного займенника *хто* (без займенника особового) або *той*, *хто* (про особи), *той*, *що* (про особи і річ), на пр.: *поможі (поможіть), хто в Бога вірить; най ідуть, хто хоче (той, хто хоче або ті, що хотіть).*

V. Дієслова.

§. 102. *Я читаю. Ти ходиш. Він піше. Вода тече. Ми несемь. Ви кладете. Онї слухають. Тополі шумять.*

При дієслові відріжняємо особи — першу, другу і третю, а то в обох числах (числ. од. і мн.).

Свитає, смеркає, греміть... Такі дієслова, що їх уживаємо лишé в третій особі, зовуться неособові.

§. 103. *Я пускаю, я пускав, я буду пускати — пташка. Я пущу, я пустів пташка. — Ти скачеш, ти скакав, ти будеш скакати. Ти скочиш, ти скочив. — Ви сідали, онї сїли. — Онї читали, ви прочитали.*

Одні дієслова виражають таке діяство, що зачалося і або відбуває ся або відбувало ся або буде відбувати ся — але не знати, чи дійшло або чи дійде до кінця, так, що не можна сказати, чи оно доконує ся; на пр.: *я пускаю, буду пускати* — але не знаю ще, чи (цілком) *пущу; ти пускав* — але я не знаю ще, чи ти вже *пустів*.

Ті дієслова, що виражають діяство недоконане, зовуться недоконані, на пр.: *пускати, скакати, сідати, читати*. Ті, що виражають діяство доконане, зовуться доконані, на пр.: *пустити, скочити, сїсти, прочитати*. Порівняйте в собію: *кидати* — *кинути*; *минати* — *минути*; *нести* — *занести, від-, пере-, до-, ви-, в-нести*; і т. д.

§. 104. *Я читаю, я читав, я буду читати. Ластівки літають, ластівки літали, ластівки будуть літати.*

Я прочитаю, я прочитав, я прочитав був
Ластівки прилетять, ластівки прилетіли, ла
стівки були прилетіли.

Окрім осіб і чисел відріжняємо при дієсловах ще також і трійкий час дійства: теперішній (*я читаю* — тепер) минувший (*я читав, я прочитав, я був прочитав* — се вже минуло) і час будучий (*я буду читати* — се наступить в будучности).

Після того, чи яке дієслово доконане, чи недоконане, відріжняємо в часі минувшим дійство трояке: минувше недоконане (*я читав, ластівки літали*), минувше доконане (*я прочитав, ластівки прилетіли*) і давно минувше (*я вже був прочитав...*); в часі будучім відріжняємо також дійство недоконане (*я буду читати*), і доконане (*я прочитаю...*).

Час теперішній дієслів недоконаних виражає, що щось власне тепер (в теперішности) відбуває ся. Дієслова доконані виражають натомісць завіди, що щось або доконає ся або вже доконало ся, отже відносять ся все лишé або до будучности або до минувшости, а часу теперішного не мають. Що тепер відбуває ся, то не може бути доконане, длятого дієслова доконані не мають властивого часу теперішного. *Я читаю, ластівки літають* — тепер; *я прочитаю, ластівки прилетять* — в будучности; *я читав, я прочитав, ластівки летіли, ластівки прилетіли* — тут всі чотиря дійства відносять ся до минувшости.

§. 105. *Ти, Івасю, пішеш. Івасю, пиши! Ти, Івасю, писав би, колиб мав перо.*

Ви читаєте. Читайте! Ви читали би, колиб мали книжку.

В усіх тах примірах наємо ту саму особу другу (раз в числі од., другий раз в числі многим), але не все спосіб виказу є той сам: 1) раз висказуємо по просту, що щось діє ся (себеб прямиий: *пішеш, читаєте*); 2) другим разом приказуємо, щобі щось діяло ся (себсеб прика-

зовий: *нишій, читайте*); 3) третім разом висказуємо дія́ство так, що вважаємо єго лише можливим, подуманим, певним, таким, що лише могло би відбу́ти ся, але ще не відбу́ває ся (спосіб можливий: *ти Івасю писав би... Ви читали би...*).

Спосіб прями́й уживає ся у всі́х часа́х (*нишу, писав, буду писати...*). Спосіб приказови́й уживає ся лише в часі тепе́рішнім (*нишій, ниші́м, ниші́ть*). Спосіб можливи́й уживає ся лише для двох часів: тепе́рішного (*я писав би — тепе́р*) і мину́вшого (*я був би писав*).

§. 106. *Плуги орали ніву. Ніва була брана плугами. — Як волі не хотять робити, то будуть біті.*

Коли́ в реченю́ дія́ство дієсло́ва пере́ходить від підмету на яку́сь іншу особу́ або річ, то таке дієсло́во зовемо́ пере́хідним: *плуги орали* — бране пере́ходило на *ніву*. Особа́ або річ, що на не́й пере́ходить дія́ство пере́хідного дієсло́ва, зове́ ся предме́том дія́ства (*ніва*), а такий підмет і таке дія́ство зовемо́ дія́льним (*орати*).

Коли́ж дія́ство не пере́ходить від яко́гось підмету на предме́т, але сам підмет речена́ приймає дія́ство на себе́ від яко́гось дру́гого, тоді і підмет і дія́ство зову́ть ся страда́льни (*ніва була брана, волі будуть біті*). Дія́ство не вихо́дить тут від підмету, але пере́ходить (сплива́є) на не́го: *ніва* і *волі* прийма́ють на себе́ дія́ство від ко́гось дру́гого.

При пере́міні дія́ства дія́льного на страда́льне стає́ ся предме́т дія́ства підметом: *плуги орали ніву* (= предме́т) — *ніва* (= підмет) *була брана плугами...*

Виді́в дія́ства страда́льного ужива́ємо одна́кож рідко́ в рускі́й мові́, особливо́ в часі тепе́рішнім; на пр.: не́ ка́жемо: *там є́ ставлений дім*, але́ ка́жемо: *там*

ставають дім. Волимо виразити ту саму гадку дійст-
діяльним.

§. 107. *Дитина спить. Потік шумить. Пта-
летить.*

Такі дієслова, що їх дійство — хоч від них виходить
— не може перейти на якусь другу особу або речу.
Зовуться неперехідні (*спить, шумить, летить*).
Неперехідні дієслова не можуть мати предмету: не може
хтось когось другого *спати, шуміти, летіти*. Огсі дієслова
не можуть також мати відів дійства страдального.

§. 108. *Я хвалю Івася. Івась хвалить ся. —
Миємо руки. Миємо ся рукамі. — Тому, що
зблудив, хлопця показало дорогу. Коли вітер розігнав
хмару, показало ся сонце. — Не кай ся рано
встати. Не бій ся роботи. Соромі ся злого.*

Дієслова перехідні, сполучені з заименником *ся*, що
їх дійство виходить від підмету, але до него самого знов
повертає, зовуться зворотними: *хвалю — хвалю
ся, мию — мию ся, показую — показую ся...*

Таких дієслова, що не уживають ся ніколи без
заименника *ся*, зовуться заименниковимп, на пр.:
каю ся, бою ся, соромлю ся... стидаю ся... Не
кажемо ніколи без *ся*: *каю, бою...*, але додаємо все *ся*.

§. 109. 1. *Дитина їсть. Дитина не хоче їсти.
В школі учимо ся писати, читати, числити
і користати в різних інших наук.*

2. *Бог знає наші діла і самі думки наші.
Бог знаючий наші діла, знаючий самі думки
наші, не потерпить ніякої неправди. — Хто не
взнає біди, не взнає і добра. Не взнавши
біди, не взнає і добра. — В осени листя пожов-
кло; земля укрила ся пожовклим листям.
Учень відложив написану задачу. — Теплий
кожух, та не на мене шитий.*

Окрім таких видів дієслів, що відносять ся до якоїсь одної особи, ч. од. або мн., першої, другої або третьої. відріжняємо ще імена дієсловові, що не відносять ся до якоїсь одної особи; на пр.: *їсти, писати, читати... знаючий, -а, -е; зазнав, -ла, -ло; зазнавший, -а, -е; поживклий, -а, -е; написаний, -а, -е; шитий, -а, -е.*

Імена дієсловові зближають ся своїм значінем або до іменників або до прикметників.

1. Ім'я дієсловове *їсти* зближає ся до іменника, на пр.: *зачинаю їсти.* — тут дієслово *їсти* є предметом дієслова *зачинаю*, порів. *зачинаю роботу*; — *їсти (є) добре лише тоді, коли чоловік справді голодний* — тут *їсти* є підметом речення. Такі види дієслів зовемо дієіменниками.

2. Такі знов види дієслів, що не мають особних закінчень для осіб, але мають — так як прикметники — закінчення для родів (мужеского, женьського, середного) і чисел (одинічного і мн.), зовуть ся діє-прикметниками, на пр.: *я, ти, він, — знаючий, она — знаюча, оно — знаюче; ми, ви, они — знаючі; зазнав, зазнала, зазнало; зазнавший...* Дієприкметники можуть бути дійльні, на пр.: *знаючий*, то значить: сей, що сам знає щось — або страдальні, на пр.: *написаний*, то значить: сей, що є написаний від когось другого...

§. 110. *Хлопець упав, ідучий до дому. Не спитавши броду, не йди у воду. Несподівано приїхали батько.*

Дієприкметники можемо замінити в прислівникі, на пр.: *ідучий, -а, -е, — а ідучий; спитавший, -а, -е — а спитавши; несподіваний, -а, е — а несподівано.* Такі невідмінні види дієприкметників зовемо дієприслівниками.

Відміна дієслова.

§. 111. Для відмини дієслів треба знати два головні види: 1) час теперішній (*питаю, пасу, дарую,*

жд-у, ріж-у, хвал-ю, терп-лю) і 2) дієіменник (та-ти, нас-ти, дсрува-ти, жда-ти, риза-ти, хвали-терпі-ти).

Час теперішній кінчить ся в 1-ої ос. ч. ол. на -у, пр.: нас-у. По самозв'юках або по м'ягк'м сл'взв'юку сто-ю, на пр.: пита-ю, хвал-ю (хваль-у). По зм'ягчен' г'бних стоїть -лю, на пр.: терп-лю, губ-лю (зам'ї терпю = терп-ю, губю = губ-ю).

Дієіменник кінчить ся на -ти, на пр.: пита-ти, терпі-ти, нас-ти. Коли п'єред закінченем -ти сто гортанний сл'взв'ук, тоді маємо тут -чи (гл. §. 17.), пр.: бічи зам. бігчи, печи зам. пекчи.

§. 112. Від часу теперішнього 2. ос. ч. створимо, по відкиненю закінченя -еш, -иш, (еш, іш) отсі види:

1. сп'бсеб. приказовий, закінчений на -и, а самозв'юках на й, на пр.: пита-й, зам. пита-и, нас-дару-й, жд-и, хвал-й, терп-й;

2. дієприкметник діяльний часу теперішнього, закінчений на -учий, по самозв'юках -ючий або -ячий, на пр.: пита-ючий, нас-учий, дару-ючий, жд-учий, ріж-учий; хвал-ячий. — Коли додаєсь закінчене -учий, -ючий, а кол -ячий, буде сказано пізнійше.

§. 113. Від дієіменника створимо, по відкиненю закінченя -ти, сл'дуючі види:

1. Два дієприкметники діяльні часу минувшого: а) Од'єн з них закінчений на -ший, -а, -е, на пр.: нас-ший; колиж пень дієіменника кінчить ся самозв'юком, то додаємо -вший, -а, е, на пр.: пита-вший, дарува-вший, жда-вший, риза-вший, хвали-вший, терпі-вший. б) Другий дієприкметник діяльний часу минувшого закінчений на -в, -ла, -ло, на пр.: пита-в,

-ла, -ло; дарува-в, -ла, -ло; різа-в, -ла, -ло; хвали-в; -ла, -ло; терні-в, -ла, -ло.

Про се, що *л* тут переміняє ся на *в* (*я читав, ми читали*), гл. §. 18. По співзв'язку може *л* цілком відпасти, на пр.: *нас* зам. *нас-л*, але *нас-ла, нас-ло*. *О, е* можуть в замкненім складі перейти на *і, ї*, на пр.: *ріс, ро-сла, ро-сло; вів, вів-ла, вів-ло; ніс, не-сла, не-сло; ріс-ший, вів-ший, ніс-ший*.

2. Дієприкметник страдальний, закінчений на *-ний, -а -е*, на пр.: *пита-ний, жда-ний*. Коли пень дієменника кінчаєть ся на самозв'язки *у, о, и, і, ї*, то самозв'язки сї відпадають, а замість них вставляє ся *е, в*, на пр.: *кін-е-ний — кину-ти; кол-е-ний — коло-ти; хвал-е-ний — хвали-ти; привича-в-ний — привичаї-ти*. Так само вставляє ся *е, в* по співзв'язках, на пр.: *нас-е-ний, — нас-ти*. Від *плати-ти* кажемо *платч-е-ний* (*т* чягчить ся на *ч*, гл. §. 17); від *терні-ти* — *терн-ле-ний* (по губній вставляє ся *л*).

Деколи додає ся в дієприкметнику страд. замість закінчення *-ний, -а, -е* закінчення *-тий, -та, -те*, але вже все прямио до пня дієменника, на пр.: *дёр-тий — дёр-ти; пня-тий...*

§. 114. Всі прочі види — а іменно часі мн'юв-шій, давномн'юв-шій і час будучий — творять ся через зложене. Так само творить ся через зложене спосіб можливий і всі види дійства страдального.

1. Час мн'юв-шій, як дієслів доконанях так недоконаных, творимо, если до дієприкметника дійльного часу мн'юв-шого, закінченого на *-в, -ла, -ло*, додамо заіменники особові: *я пита-в; пита-ла-ло. Ти пита-в..., ми, ви, оні пита-ли*.

2. Час давномн'юв-шій творить ся, коли до часу мн'юв-шого додамо: *був, -ла, -ло, були*, на пр.: *я був читав... ми були прочитали*.

3. Час будучий творить ся від дієслів недоконаних доданем до дієменника слів *буду, -еш, -е, будуть, -ете, -уть*, на пр.: *буду читати..., она буде читати, они будут читать*. Замість дієменника можемо ужити також дієприкметника на *-в, -ла, -ло*, на пр.: *буду читав, -ла, -ло... — будемо, -ете... читали*. Замість *буду... читати* говоримо також: *читати мені, читати менш, читати мене, читати мені, читати мені, читати мені, читати мені*, або: *мені читати менш читати і т. д.* (*мені, менш... може стояти перше дієменником або по дієменнику*).

Від дієслів доконаних творимо незложений час будучий, по просту закінченнями часу теперішнього на пр.: *читаю — буду читати, а прочитаю — буду читати, а сяду, стаю — буду стояти а стану...*

Колі кажу: *буду читати*, то не знаю ще, чи доконано сего читання. Коліж кажу: *прочитаю*, то думаю собі, що також докінчу сего читання.

§. 115. Спосіб можливий (§. 105, 3.) творимо спосібом, що до часу минушого дієслів доконаних і недоконаних додаємо злучник *би*, а то, коли хочемо означити можливість в теперішности, на пр.: *я читав би, я зачитав би, нас би, хвалив би...* Коліж хочемо означити можливість в минушости, то додаємо *бу* до часу давноминушого, на пр.: *я був би читав, я був би зачитав, нас, хвалив...*

§. 116. Від дієства страдального (§. 106) творимо, додаючи до дієприкметника страдального (§. 113, 2.) від дієслова *бути*, на пр.: *книжка є читана, прочитана; книжка була читана, прочитана; книжка буде читана, прочитана*. Відів страдальних уживаємо рідко

Час будучий дієслів недоконаних.

Число однині чне:

1. *буду* пита-в, -ла, -ло, *буду* нас, -ла, -ло
2. *будеш* пита-в, -ла, -ло
3. *буде* пита-в, -ла, -ло

Число мно́ге:

1. *будемо* пита-ли *будемо* нас-ли
2. *будете* пита-ли
3. *будуть* пита-ли

Або: *буду* чита-ти і т. д.; або *чита́ти* му, меш, ме, ме́мо, ме́те, му́ть; або: *му* чита́ти і т. д.

Час будучий дієслів доконаних

Число однині ч.:

Число мно́ге:

1. *спита́ю, понас-у* *спита́-ємо, понас-емо́*
і т. д. і т. д.

Час сей має закінчення часу теперішнього дієслів недоконаних.

II.

Спосіб приказовий.

Число од.: 1. —

2. *пита́-й, (спита́-й), нас-й, (понас-й),*
3. *(нехай) пита́є, спита́є, насé, понасé).*

Число мно́ге:

1. *пита́-ймо, (спита́-ймо), нас-ім, (понас-ім),*
2. *пита́-йте, (спита́-йте), нас-іть, (понас-іть),*
3. *(нехай) пита́ють, спита́ють, насуть, понасуть).*

1-ої ос. ч. од. нема. 3-у особу числа од. і 3-у особу числа мно́гого в спосібі приказовім опи́суюмо словом *нехай*.

Коли наголос в спосібі приказовім не стоїть на закінченню, але на пни дієслова, то закінченє *и* випадав, лишався, коли можна, змягчене, на пр.: *двигни́, але: стань*;

хвали, але: стріль; прятати — пряти, пряхмо, пряхте, але: донтати — дончий, дончить; варити — варити, варім, варіть, але: вірити — вір, вірмо, вірте. По губних, зм'ягчених і по *р* стоїть все *ї* замість *й* (дончить, варіть). По самозв'язках переходить *и*, *ї* в закінченнях спосібів приказового на *ї*, на пр.: пита-ї, пита-їте.

III.

Імена дієсловові.

I. Дієіменник: пита-ти, (спита-ти), пас-ти (попас-ти).

II. Дієприкметники діяльні:

1. часу тепер:

пита-ючий, пас-учий, хвал-ячий.

Дієслова доконані сього дієприкметника не мають; не кажемо на пр.: спита-ючий.

2. Дієприкметник діяль. часу минув. а) пита-вший (спита-вший); пас-ший, (попас-ший).

Дієприкметник діяль. часу минув. б): пита-в, -ла, -ло (спита-в, -ла, -ло); пас, -ли, -ло (попас-ла, -ло).

III. Дієприкметник страдальний:

пита-ний (спита-ний); пас-ений (попас-ений).

IV. Дієприслівники: пита-ючи; пита-вши, спита-вши... Дієприслівник діяльного часу тепер. дієслов доконані не мають; не кажемо на пр.: спита-ючи. Рідко уживаєся дієприслівник діяльний часу мин. на -ло і дієприслівник страд. на -но: бувало (бува-в), о-спало (спа-в), несподівано (несподіва-ний).

Творення способу можливого і видів діяння страдального — гл. §§. 115, 116.

§. 119. Відміна дієслів ділять ся на три зв'язки головні, а сім побічних:

До котрого взірця головного котрб дієслово належить, пізнає ся після слідуєчих прикмет:

I. 2-га особа ч. од. часу теп. кінчить ся на: *-еш, (-еш),*
на пр.: *нас-у — нас-еш, пита-ю — пита-еш.*

II. 2-га особа ч. од. часу теп. кінчить ся на: *-иш, (-иш),*
на пр.: *хвал-ю — хвал-иш, терп-лю — терп-иш,*
сто-ю — сто-иш.

Дієслова другої відміни можна і по тім пізнати, що у них кінчить ся дієприкм. дійльний часу тепер. на *-ичий.*

III. 2-га особа ч. од. часу теп. кінчить ся на: *-еш (-иш),*
на пр.: *їм — ї-еш* або *ї-иш.*

Взірці побічні є слідуєчі:

I. Відміна перша.

(2-га ос. ч. од. часу тепер. на *-еш, -еш).*

Відміна ся розпадає ся на 5 взірців:

§. 120. Взорєць перший.

Пень часу тепер. і пень дієіменника — є собі рівні і кінчать ся самозвуком: *пита-ю, пита-ти* (пень *пита-*); *міня-ю, міня-ти*; *грї-ю, грї-ти*; *чї-ю, чї-ти*; *шї-ю, шї-ти...*

Черєгляд відів і відіни гл. в §§. 117—118. Дієприкм. страд. деколп лишє на *-тий, -а, -е* (*шї-тий*).

Наголос стоїть звичайно на кінцевім самозвуку пня (*питаю, питаймо, спадай, спадавши*); але є і вїймки, на пр.: *слїхаю, слїхав...* Зміняють наголос дієслова: *кути — кую, гнїти — гнїю, жити — живю.*

§. 121. Взорєць другий.

Пень часу тепер. і пень дієіменника — є також собі рівні, але кінчать ся співзвуком: *нас-у, час-ти* (пень *нас-*); *крад-у, крад-ти* (зам. *крад-ти, д* переміняє ся перед *т* на *с*); *стриж-у* (зам. *стриг-у*, гл. §. 16, 2), *стри-чий* (зам. *стриг-ий*, гл. §. 17); *скуб-у, скуб-с-ти* (вставляє ся: *с*); *плив-у, плив-с-ти*, зам. *плив-с-ти*.

Колі пень кінчить ся на *р*, то в часі теперішнім може скоротити ся: *дер-у* або *др-у*, *дёр-ти*; *гр-у*, *тёр-ти*.

Черо́гляд віддів і відмінн гл. в §§. 117—118. Дієприкм. страд. кінчить ся часто на *-тий*, *-а*, *-е* (*дёр-тий*).

До сьї відмінн належать також:

сід-у — *сїс-ти* (зам. *сїд-ти*), *сядь*, *сївши*, *сїв*, *-ла-ло* (інших віддів нема; пор. *сидїти*, *сїдати*);

їд-у — *ї-ти* (зам. *їд-ти*), *їди*, *їдучий*; але від іншого пня: *їшб-вний*, *їшб-в* — *ходженнї* (пор. *ходити*);

жив-у (абó: *жи-ю*) — *жити*, *живи* і т. д., абó після звірця першого (*живий*...).

Дієслова: *ни-у*, *жи-у*, *ти-у*, *почн-у* — *н(н)я-ти*, *жа-ти*, *тя-ти*, *поча-ти*, *зовьм-у* — *взяти*, *дму* — *дү-ти* мають пні закінчені в часі тепер. на *н*, *м* і творять протчі форми рівняльно від обох пнів *ни-* і *н(н)я-* (*нипнучий*, *н(н)я-вний* і т. д.); дієприкм. страд. на *-тий*, *жа-тий*, *тя-тий*... Подібно: *кля-с-ти* абó *кля-ти* має *клен-у*, *кля-в*, *кля-тий*.

На́голос в відах утворених від пня часу теперішнього стоїть звичайно на закінченнях (*пасу́*, *паси́*, *пасу́чи* абó *пасу́чі*), опроче на пні (*па́сла*, *па́сти*...); але: *рост* (зам. *рост-ти*, *рост-у*), *росла́*...; *гребсти́*, *сїчи́*...

§. 122.

Взорець третій.

Пень дієіменника *дóвший* ніж пень часу теперішнього, але обá пні кінчатъ ся самозвукóм: *дар-у-м*, *дар-ува-ти*; *малю-ю*, *малова-ти*; *полю-ю*, *полк*, *ва-ти*; подібно: *ку-ю*, *кува-ти* (абó і *кути*; *ковани* абó після звірця першого: *ку-тий*); *да-ю*, *дава-ти* (але *да-ти* — *дам*); *плю-ю*, *плюва-ти* (*плю-ва-в* абó *плю-в*); *сї-ю*, *сїя-ти*; *ля-ю* (*ля-у*), *ляя-ти* (*ля-а-ти* абó *ля-ю*, *ля-ти* після звірця першого; *ляя-ний* абó *ля-тий* абó й *ля-тий*)...

Перобгляд видів взірця третого:

дару-ю	дарува-ти
дару-й	дарува-вший, -а, -е
дару-ючий, -а, -е	дарова-ний, -на, -не

(змієць *у* є в середині наголошене *о*; коли однаков: наго-
хос є на першій складі дієслова, то лишє ся *у*, на пр.:
сілуваний, подібно мальований, а подвоюваний).

Нагохос неодностійний (дарува-ти, дару-ю, а сілу-
вати, сілу-ю; сіяти, сі-ю — сьмі-ти ся, сьмі-ю ся).
Від нагохосу дієслів, закінчених в пни дієменника на
-ува, залежить, чи сьї наросток лишєсь в дієпркмѣтнику
і дієприслівнику страдальнім, чи змінясь на -ова (пор.
§. 20).

§. 123. Взорѣць четвѣртий.

Цєнь дієменника дѣвший пнж пєнь часу тепѣ-
рішного, ає пєнь дієменника кінчїть ся самозвѣком,
а пєнь часу тепѣр. твердїм співзвѣком: жду, ждѣ-ти,
рв-у, рвѣ-ти; стогн-у, стогнѣ-ти; махн-у, махн-ути...

Перобгляд видів взірця четвѣртого:

жд-у	ждѣ-ти
жд-и	ждѣ-вший, -а, -е
жд-учий, -а, -е	ждѣ-в, -ла, -ло
	ждѣ-ний, -на, -не

Дієпркмѣтник страд. може бѣти часѣм на тий, -а, -е
(кин-є-ний або кину-тий; гну-тий, ає ва-гне-ний...).

До сѣї відмінї налѣжать також:

жен-у (зам. ген-у §. 16, 1) — гнѣ-ти (є вїпадо);
дїгнѣти, ровї-гнѣти — дожену, ров-жену...; бер-у,
брѣ-ти...

Кажемо: зв-у або зов-у (зва-ти), сѣгну-ти і сѣну-ти;
дїгну-ти, стрїгну-ти, стѣгну-ти, спочїну-ти (спїчнї-
ти); огляну-ти мають дѣякі вїди побїчні також пїсля

взірці першого: *поді-ти, зустрі-ти, ста-ти* (стан-у, але від ставá-ти — *ста-ю*), *спочі-ти, охляти* — *поді-ю, поді-в, стрі-в...* і т. л.

рев-у побіч *ру-ю, рев-ті і ру-ті* (після першого взірці) належать сюди о стілько, що в дієімєннику дуже часто уживають ся з здóвженнєм пнем: *реві-ти, реві-в* побіч *ру-в...*

і.м-у — *і.мі-ти* (*ві-ї.му, на-ї.му, за-ї.му, зді-ї.му, віді-ї.му* — *ві-ї.мити...*) має часто в дієімєннику побічний вид: *ня-ти, ві-ня-ти, за-ня-ти, з-ня-ти, від-ня-ти, — ня-в, віня-ви...* (як *п(н)ї-ти...*, після взірці першого); дієприкм. страд.: *ня-тий, ві-няти...* побіч: *і.м-ле-ний, ві-ї.м-лений, за-ї.м-лений...* (по губній *м* вставляє ся *л* перед *є*);

скорóчене: *му, мен, ме...* зак. *ї.му, ї.меш...* (гл. §. 11.) уживаєсь для творєня часу́ будучого, (гл. §. 118, П);

їд-у, їд-ь... — *їха-ти, їха-в, пере-їханій...*

Дієслова сєго взірці, закінчені в пни дієімєнника на *-ну* (*двиг-ну-ти, за-мók-ну-ти, за-мк-ну-ти, за-чёр-ну-ти* побіч *за-чёр-ти...*); відкидають звичайно в обóх дієприкмєтниках діяльних часу́ мнóвшого сєй на́росток *-ну*: *двиг* або *двигну́в*; *замók* (на пр. від дош́у), *замókла, -ло* або *замókну́в*; *замók* (на ключ), *замókла* (не: *замókла, о* випадáє), *замк-ло* або *замкну́в*; *гáснув і гас, со́хнув і сох, стиг, щез, тріс* і т. д.

На́голос в відах, утворєних від пня часу́ тепєрішного, сто́ить звичайно на закінчених (*жд-у, жд-емó, жену́, зову́, махну́...*) опрóче на на́ростку дієімєнника: *ждá-ли, махну́-ли...* але: *сто́гну, гóрну, крїкну, крїкни, кїну, кинь, їду, їд-ь...*

§. 124.

Взорєць пятій.

Пєнь дієімєнника **дóвший** ніж пєнь часу́ тепєрішного, але пєнь дієімєнника кінчить ся самозвúком, а пєнь часу́ тепєрішного **м'яким** або зм'я́гченим спів-

зв'юком: *ріж-у, різа-ти, шл-ю* (шль-у, зам. слю), *сла-ти; ко́л-ю* (коль-у), *колб-ти; бр-ю* (орі-у), *ора-ти*.

Подібно: *пріч-у — прята-ти; плач-у* (зам. плак-ю) — *плака-ти, сип-л-ю* (зам. сип-ю, вставляє ся *л*) — *сипа-ти, глодж-у — глода-ти, плещ-у — плеска-ти*

(*Ж* і *Т* м'ягчать ся в часі тепер. на *ч, д* на *дж, х* і *с* на *ш, г* і *з* на *ж, ск* на *ц*: по губних вставляє ся *л*).

Перегляд віддів взірця п'ятого:

<i>ріж-у</i>	<i>різа-ти</i>
<i>ріж</i>	<i>різа-вший, -а, -е</i>
<i>ріж-учий, -а, -е</i>	<i>різа-в, -ла, -ло</i>
	<i>різа-ний, -на, -не</i>

Дісприк'єтники: страд. деколи на *-тий, -та, -те*: *колб-тий, порб-тий*. побіч: *кол-е-ний, пор-е-ний...*

Побіч: *хотіти* кажемо: *хтіти*. *Муркотати* або *муркотіти*; *клекотати* або *клекотіти...*; але такі дієслова на *-ти* відмін'юють ся вже після взірця шестого (гл. §. 125., *муркб-чим, клекб-чим*). Інші відмін'юють ся також після взірця першого: *клепа-ю* (абб *клен-л-ю — клена-чи* (абб *клен-л-чи*); *плеска-ю* (абб *плещ-у*)..

Мел-ю — молб-ти, мел-е-ний або *молб-тий*; порівнати: *кб-лю, колб-ти*.

Наголос звичайно на пни (*ріжу, ріжмо, ризав...*), але: *писа-ти, пишу, пишій* (*и* наголошене не відпадає), *писаб, писаний*, подібно. *визати, глбдати, стругати...*

II. Відміна друга.

2-а ос. ч. од. часу тепер. на *-ми, -ти*.

В сій відміні є лишб одбн взорбць.

§. 125. Взоріць другої відмінн.

Перегляд відхлів взірця шостого:

<i>хваляю</i>	<i>хваляти</i>
<i>хваляю</i>	<i>хвалявши, -а, -о</i>
<i>хвалячий, -а, -е</i>	<i>хваляв, -ла, -ло</i>
	<i>хвалений, -на, -не</i>

Закінчення часу тепер. гл. в §. 118-ім при часі теперішнім. По губних вставляє ся перед *-ю* — *л*, на пр.: *терп-лю*.

Дісприкмётник діяльний часу теперішнього кінчать ся на *-ячий (-ачий), -а, -е*.

В дісприкмётнику страдальнім вставляєсь перед *-ний* самозвук *е*; перед ним *е* співзвучки *л* і *н* остають незмягчені (*хвал-е-ний, борон-е-ний*), але зубні мягчать ся (*пла-ти-ти — плач-ений, ходи-ти — ходж-е-ний, красити — краш-е-ний, возити — вож-е-ний*); а по губних вставляє ся *л* (*терпи-ти — терп-ле-ний, мови-ти — мов-ле-ний*...).

Приміри: *уч-у, уч-иш...*, *уч-ять, уч-ачий — учи-ти, уч-ений*; *плач-у* (важ. *плат-ю*, §. 17), *плат-иш, плат-ять, плат-ячі, плати-ти, плач-е-ний* (що іншого означає *плачу, плачем*); *ходж-у, ходиш, ходж-е-ний*; *хрещ-у, хрест-иш, хрещ-е-ний*; *краш-у, красиш, крас-ять, краш-ений; вож-у, вож-иш, вож-ений; крп-лю, крп-иш, крп-ять* (також *крп-л-ять*), *крп-ячий (крп-л-ячий), крп-и-ти, крп-ле-ний*; *люб-лю, люб-иш, люб-лений; вар-ю* (рідше *вар-у*), *вар-ять, вар-ячий, вар-е-ний*. (Співзвучки мягчать ся так, як в взірці пятім першої відмінн; §. 124).

Подібно дісіменники на *-іти*: *таї-ти — та-ю, та-иш, та-ять, та-е-ний*; (що іншого після взірця першого *тая-ти, тая-е...* *та-ю, та-иш, та-е*, на пр.: *їд тас*); *вел-ю, вел-ти, вел-е-ний; верч-у, верт-і-ти, верч-е-ний; сидж-у, сид-иш; шелецу, шелест-иш; вїш-у, вїс-иш, вїс-и-ти; терк-л-ю, терп-иш, терп-ять, терп-ячий*,

тернї-ти (по губнім *ї* зам. *ї*), *терн-ле-ний*, *гор-ю*, *гор-їти*. В приновідці кажемо *тернїєн* — *спасєн* (без *л*). *Гор-їчий* стало ся вже прикметником, і страгало значіне часу теперішнього; замість того кажемо вже: *горючий*, так як від *орї-ти*. *орючий*, §: 124.

Дієименники на *-ати*, *-яти*:

крич-у, *крич-їти*, *окричаний* (§. 113, 2), *держ-у*, *держ-їти*, *держаний*, *сто-ю*, *сто-їти*, *за-стояний*, подібно: *сп-лю*, *сп-їти*, *спять* (абь *спють*, після взірця п'ятого), *за-спаний*.

Стел-ю, *стел-їти*, *стел-ять* має також після відміни першої, взірця п'ятого: *стел-єти*, *стел-ють*.

Бі-чий (*біг-ті*), *біг-їти*, *біг*, після взірця другого (як *стригті*) має в часі тепер.: *біж-у*, *біж-їти*, *біж-ать*; (але побіч *бічий* кажемо також: *біж-ати*, пор. *держ-ати*...).

Наголос стоїть абь на закінченнях (*хвалю*, *хвали*, *хвалів*, абь на пни (*стрілю*, *стріль*, *стрілити*, *стрілений*); абь є попостійний (*ділю*, *ділі*, *ділів*, *ділений*; *тайю*, *тай* зам. *та-и*, *табний*)...

III. Відміна трета.

2-а ос. ч. од. часу тепер. на *-си* (*-и*).

§. 126. Взорєць третої відміни.

Да-м, *да-си* (*да-и*), *да-сть*, *да-мо*, *да-сте*, *дад-уть*.

Види *дай*, *даймо*, *дайте*, *даючий* урблені вже після взірця третого першої відміни, отже від: *да-ю* — *дава-ти*.

Ді-ти, *да-вший*, *-а*, *-е*; *да-в*, *-ла*, *-ло*; *да-ний*.

Подібно: *їм...* *їдїть*, *їж* (*їдж*), *ї(д)жмо*, *ї(д)жете*, *їдїчий*; *їс-ти* (зам. *їд-ти*), *ї-вший*, *-а*, *-е*; *їв*, *-ла*, *-ло*, *їджений*. Подібно: *повім*, *повїи*, *повідж...* (як *їм*; тільки дієприкметник ділять. часу тепер. творить ся від: *повіда-ти*, *повіда-ний*). До сїї відміни належить лиш кілька дієслів, і то по у всіх видах.

Сюди належить по часті дієслово *бути*; час тепер: *я є, ти є, ми є, ви є, они є*. Рідше кажемо: *ти єси* (зам. *ти є*), *він єсть*; сесі віді однакож більше властїві зїякови церкóвному; віді *я єсм і они суть* належать вже цілком до язїка церкóвного.

Яко час будучий від *я є* уживає ся дієслово: *я буду, -еш, -е.., будуть, будь, будучий, бувшии, був*; відміняє ся онó зóвсім після взірця другого першої відмінн, óтже *я: веду*.

Замець: *я (є) рад, ти рада, я читає, я хотїв би, ви читали...* кажемо часто: *рад-єм, рада-м, рада-сь, читає-єм, хотїв би-м, читали-сьте* і т. д. Для трéтої осбби обóх чисел такого закінченя нема. Сї закінченя самі для себе ніколи не уживають ся, можуть оні буть тільки причіплени до якогось слова.

ЧАСТЬ ТРЕТА.

ЧАСТИ МОВИ НЕВІДМІННІ.

§. 127. Приіменники, прислівники, злучники і оклики не відмінюють ся ані після чисел і відмінків ані після осіб і часів і зовуть ся для того невідмінними частинами мови або частицями.

Є то такі види відмінних частин мови, що згодою стали уживати ся в якимсь особнім значіню. Часом оні навіть зовсім не змінені, на пр.: *край* іко приіменник (*край дороги*); часом вже змінені (*бу́дям* зам. *будь-сим*; *крізь*, *хоч*).

Так на пр. іменники: *край*, *конець*, *круг*, *верх*, *право*... стали ся приіменниками (*край дороги*, *конець стола*, *круг міста*, *верх двірини*, *право моста*). Прислівникі: *так*, *як* (*такий*; *який*), *ніяко*, *все*, *то*, є властиво заіменниками, *даено*, *красно*, *добре*, *ліхо*, *погано*... є прикметниками в роді середнім; *рав*, *нерав*, *двічі*, *двакрать*... числівниками; *бачить ся*, *може*, *відай*, *мов*, *бодай* (*бог-дай*), *мабути* (*мав бути*), *буде* (в значіню: *досить*) і всі дієприслівники — походять від дієслів... Деякі частіці є лише пнями імен без закінчень (особливо пнями заіменників), на пр.: *а*, *а-бо*, *а-ле*, *а-ні*, *а-т*, *і*...

I. Приіменники.

§. 128. *В хаті тихо. Вішня цвіте коло перолаву. Сонце світить через вікно. На улиці піднялась курява. При доробі виросла тополя. В лавці сидить ученик, перед ним лежить книжка.*

Слова *в, коло, через, на, при...* поставлені коло іменників *хаті, перелазу, вікно, улиці, дорозі...*, означають, в яким відношенні стоять ті іменники до інших слів в реченні, на пр.: *Де тихо? в хаті; в яким місці увите війши? коло перелазу...*

Такі слова, поставлені при іменниках для означення їх відношення до інших осіб або речей, зовуться приіменниками (гл. §. 22).

Кожний приіменник лучить ся з якимсь відмінком іменника, а деякі приіменники можуть після потреби лучити ся не тільки з одним якимсь відмінком, але і з двома або трьома.

Приіменники можуть лучити ся з слідуючими відмінками: II-им, III-им, IV-им, VI-им і VII-им.

§. 129. *Без Бога ані до порога. Від напасті не пропасти. Недалеко броду утопив ся кінь. Хто був вчора у твоїх родичів?*

З II-им відмінком лучать ся слідуючі приіменники: *без, біля (коло), верх, вище, від, для, до, довкруги, довкола, задля, замість, зверх, вздовж, зза (ізва), вмежи, знад, вперед, знід, впоміж (зпомежи), зпонад, виопід, коло, кінєць, край, крім (крімі), круг, кругом, мімо (рідше з IV-им), навкруги, навколо, назд, напроти(в), насупроти(в), недалеко, низше, около, окрім, опрїч, підчас, після, побіч, поверх, повисше, позад, повдвж, помімо, понизше, поруч, поуз (рідше з IV-им), посеред, право, проміж, (рідше з IV-им), просто, проти (проти(в)), ради (задля), серед, у (в; кажемо: у него або в него, §. 11.).*

§. 130. *Двєчеру приїхали батько. Підї їм нєму. Против кому ти говориш?*

З III-им відмінком лучать ся слідуючі приіменники: *д (ід), к (ік), ; проти(в), напроти(в), насупроти(в)* (три останні лучать ся звичайно з II-им відк., гл. §. 129).

З III-м відмінком лүчать ся чäсто ще інші применники, такі, що звичайно стоять при відмінку VII-ім; але се сталося тільки длятого, що відмінок VII-ий многих іменників зрівняв ся з відмінком третім, гл. в §. 52-ім, отже є се властиво відмінок VII-ий.

§. 131. *Він говорів кривь сон. Кобзар співав про Сїч, про могїли. Одна царівна построїла через море міст. Зачерез тебе я співнив ся.*

З IV-им відмінком лүчать ся слїдуючі применники: кривь (скривь), про (запро), через (зачерез).

§. 132. *При добрій годїні — всі кумї й побратїми. Чумака поховали при зеленїй дубровї.*

З VII-им відмінком лүчить ся применник: при.

§. 133. *Премудрїсть божя глїбша над безбдню. Над морем глїбоким стояв терем високїй. Понад Василя не було крацого парубка на цїлю Буковїну. Рівнули волї під гору їдучї. Під горбою в печера. Говорить поза бчи. Там поза замком тягне ся гостїнець.*

Або з IV-им або з VI-им відмінком лүчать ся слїдуючі применники: над (надї), перед, під (підї), поза, понад, понад.

§. 134. *Одєн хлопець був завбільшкї в мизїнець. Пшениця гарна колос у колос. Не кохай ся в скүпости. Неодєн богатїй хиба на дрїбнї слїбзи. На яворї зеленїм соловії щебече.*

Або з IV-им або з VI-им відмінком лүчать ся применники: в (у), на, о (об), попри.

в і у — се властиво два осїбнї применники, гл. §. 129, але одєн чäсто стоїть замість другого.

§. 135. *В великої хмарї малїй дощ бував. В обстем разом Бог до хїти оходить. За давних часїв були на Україні гетьмани. За золото премудрости не кїпиши. За сїрогою Бог в калїтою.*

З II-им або VI-им відмінком дучать ся слідуєчий приіменник *в* (*ів, зо, зі*), з II., IV. і VI-им слідуєчий *за, між (межи), поміж (помежи)*.

§ 136 *Нехай буде по твоєму. Трава віросла по поліс. По ніточці дійдемо до клубочка*
З III-им, IV-им або VII-им відмінком дучать ся приіменник *по*.

§. 137. Многі приіменники утворили ся в сей спосіб, що получили ся в одні слово з іншими приіменниками і прислівниками. Частійші з них вічислені повіше, але є і інші, на пр.: *ізпоза, зпонаперед, назустріч, навні, наскрізь...*
Деякі дучать ся з прислівниками і творять нові прислівники (*позавчєра*).

II. Прислівники.

§. 138. *На весні починає сонце світити довго і що раз теплійше. Люди беруть ся радо до діла, ратаї поклікують зблосно усіди на нивах. Весело літають і виспівують птіці в воздухах. нераз і не двічі навертають плуги на полі ясно вилискує ся свіжо зорана вога земля до сонця.*

Як світить сонце на весні? Довго. — Як щс? Теплійше, що раз теплійше.

Де поклікують ратаї? Усіди на нивах

Як часто (кілько разів) навертають плуги на полі? Нераз і не двічі...

Прислівники відповідають отже на питання: *як?, де?, коли?, як дуже?, як часто?, кілько разів...*

Прислівники поясняють бляше все те, що або діє ся або є яксь, отже стоять при дієсловах і прикметниках. Одні прислівники можуть також скріплятись другими (на пр.: *так дуже...*)

§. 139. Після значіння прислівників, отже після того, на які питання відповідають, ділямо прислівники на:

1. Прислівники способу

(на питання **як** щось діє ся?, **як** що є?):

так (на пр.: так читає; так добрий...), слк, неабияк, інакше, якось, однаково, байдуже, гаразд, добре, погано, варісно, навгад, мимоходом, мимохіть, навідворить, навнакі, навмісне, навиростець, нароком, насилу...

2. Прислівники місця

(на питання **де?**, **куди?**, **відки?**):

ту (тут), там, оттут, оттам, онтам. там і сям, всюди, відти, відтам, зусюда, сюди, туди, подекуди, донебудь, онтуди, тамтуди, близько, далеко, недалєко, направи, осторонь, назустріч...

3. Прислівники часу

(на питання **коли?**, **відколи?**, **як довго?**):

тоді (тогда), тепер, ніні, сьогодні, завтра, коли-небудь, ніколи, усє, завжди, вже, ще, бувало, ввечера, досвіта, позаранки, скоросвіт, сночи (ніл ніч)...

4. Прислівники степеня і міри

(на питання **як дуже?**, **скільки?**, **як много?**):

дуже, неабияк, вельмі, трохи, надто, невипу, богато, много, чимало, ще, ледви, принайменше, вгодом, наче, мов, немов...; раз, двічі, стокарт, часто...

5. Прислівники твердих і заперечуючих

(на питання **так чи ні?**):

так, дійсно, справді, ажже, абияк, мабуть, може, очевидно, самаріч, інакше...; не, ні (ніт), нетак, аніріз, анітрохи, протісно, навідворить, ніколи, ніде...

6 Прислівники питальні

(на них відповідьско):

чи?, *чиба*?, *невже*?, як?, де?, коли?, як часто?, як *много*?, як *дуже*?, *кілько*?, *кілько разів*?, *відки*?, *куди*?, *відколи*?, *чому*?, *длячого*?, *що*?...

§. 140. Деякі прислівники можуть уживати ся в різних значіннях і можуть бути диятого зачислені до кількох рідів, на пр.: *неабияк* (спосіб і степеень), *навідворіть*, (спосіб і запервченє), *еще* (час і степеень)... Деякі уживають ся яко прихенники (*недалеко села*, *просто дверий*...)

Степеніванє прислівників.

§. 141. *Птиця летить скоро, стріла скорше, гадка найскорше. Любити приятеля гарно, любити ближнього гарнійше, любити ворогів найгарнійше.*

Многі прислівники, іменно ті, що утворились з прикметників, можуть так, як і прикметники, степенувати ся:

скоро — *скорше* — *найскорше*;

гарно — *гарнійше* — *найгарнійше*;

добре — *ліпше* (*лучше*) — *найліпше* (*найлучше*);

вле — *гірше* — *найгірше*;

богато (*много*) — *більше* — *найбільше*;

мало — *менше* — *найменше*;

дуже — *дужше* — *найдужше*... гл. §. 79.

III. Злучники.

§. 142. *В осені і холод і мрака. На полях не видно вже кіп збіжи, бо роботи покінчені, а починають ся нові засіви. Коли зорють — сіють; коли ж засіють, стає на полях і зовсім пусто, *чиба* що пуги над чорними вагонами стадами перелітають.*

Злучники лучать з собою будь доодинокі слова, будь цілі речення; так на пр. в више наведені приміри злуч-

пик і звучить слова *холод — мрака*; звучник *бо* звучить речене слідуєче в попередни...

Звучники можуть або сполучувати реченя (*і, ти, то...*) або їх розділяти (*абб-абб, ані-ані, будь-будь...*) або однію протривоставити другому (*але, но, однак, а пррці...*) або виражати причину і наслідок (*бо, позаяк, а що, длятого що...; що, що аж, аж...*); можуть виражати порівняне (*як собі постелиш, так виспиш ся; лүчше гляди свого носа, ніж чужого пррса...*), час (*соловейко виспівує та щербече, поки не зазорів; коли сїно в стові, то забує о Бозі...*), захір (*будьте милосерні, щобі Господь був до вас милосерний*)...

Деякі звучники двоять ся: *абб-абб, ані-ані...* Деякі можуть уживати ся також для скріплення прислівників, на пр.: *хоть тріхи, бодай тріхи, ані тріхи, чималій (=великий), що найбільший, будьякий...*

IV. Оклики.

§. 143. *Гей, гей! милий Бже! — Ох! мені, лихо! — Вороно, вороно! колиб тобі молоді літа вернулі ся! сказав лис до ворони, що несла сир в кліві. Ба, ба! відказала ворона. Сир вітав її в кліва, а лис его зв. — Гей собі! воли, чого стали!* — *Зібравсь ми разом тай гайда в дорігу.*

Колі хочемо нашу гідку, чуте або волю виразити зовсім коротко, то уживаємо окликів.

Кожду часть мови, особливож: прислівники і звучники, можна уживати яко оклики, на пр.: *ну і гарзд! — але-але, бодай-бодай.*

Деякі оклики наслідують звуки природи і не дають ся зачислити до якоїсь іншої части мови, на пр.: *що рибка коло удки плюсь — то серце рибаків тьох...*

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТА.

СКЛАДНЯ.

I. Речене поєдінче.

§. 144. У лісі росте дуб, у саді груша. Сіттий не знає, що голод. Одén працює, другий трáтить. Хто хоче, той може. Крадене не гріє. Хваліти (є) приємно. карáти тяжко. Від (є) приіменник, гáрно — прислівник, коли — злучник, ох — оклик. „Стереженого Бог стереже“ (є) прислів.

В реченях можуть бути підметами: іменники (дуб, груша), прикметники (сіттий), числівник (одén, другий), займенники (хто, той), дієслова (крадене, хваліти, карáти), приіменника (від), прислівника (гáрно), злучники (коли), оклики (ох), — словом всікі часті мови, а навіть цілі речення („стереженого Бог стереже“).

§. 145. Батько, ніше. Шевченко був поет. Івась нільний. Тоді сироті неділя, як сорочка біла. Ся книжка твоя. Бог в одén. Дитину ховати — то кáмінь глодати.

В реченнях можуть бути присудками: дієслова (ніше), імена (поет, нільний, неділя, біла, твоя, одén), а навіть і цілі звороти (кáмінь глодати).

Коли присудком є якась інша часть мови, а не дієслово, то до такого присудка треба додати або догадатись

при нм дієслово *бути*: *Шевченко був поет, Івась є пильний...*

Дієслово *бути* зовемо з хучкою, коли стоїть при присудку

§. 146. *Івась пильний, Петрусь пильніший. В своїй хаті свої правда. Не все золото, що ся світить. Бог є.*

Колі зхучка має при підметі стоїти в часі теперішнім, то звичайно опускає ся (на пр. *Івась пильний*); хваб що на дієслові *бути* лежить притяєк і оно ковечно потрібне для зрозуміння, на пр.: *Бог є* (= *єстоїє*).

Олікож зхучка не може бути опущена, коли має стоїти в часі минувшім або будучім, на пр.: *Великий князь Ярослав Мудрий був син св. Володимира*. Слова *був* опустити тут не можемо, бо іде о час минувшій, а не о час теперішній.

§. 147. *Лихого чоловіка не знаю і не хочу знати. Як собі постелити, так ся вістити. Сказав — зробив.*

В повисших реченях опущені підмети (заіменники особові *я, ти, він*), а то длятого, що вже з закінчень дієслів (*знаю, постелити...*) можна докладно пізнати, про кстру особу іде бсеіда. Так само опускаємо заіменники особові, коли є підметами, і в числі многим (*ми, ви, они*). Задержуємо сі заіменники яко підмети тоді, коли на них кладемо притяєк, на пр.: *Я пишу, не ти*.

§. 148. *Чи тато були вчєра в місті? Були. — Хто збудував церков св. Софії в Києві? Ярослав Мудрий.*

Так підмет як і присудок можемо опустити, особливо в відповідях на питаня, коли їх легко догадати ся можемо (*були* — розумієсь: *тато були в місті*; *Ярослав Мудрий* — розумієсь: *збудував церков*).

Часок опускаємо і підмет і присудок, на пр.: *Чи були тато в місті? Ні* (розумієсь: *тато не були в місті*). — *Як Івась зробив задачу? Добре* (розумієсь: *Івась добре зробив задачу*). — *Пріч!* (розумієсь: *іди або ідїть пріч*)...

Такé реченс, що в нїм яксь часть опущена, зовé ся пропусковé (еліптичне). Окрім в відповідях на питання уживаемо речень пропусковїх часто і в приповідках, на пр.: *по нїтці до клубка*. (Тут лéгко догадаться підмету і присудка *ми дійдемо — до клубка*).

§. 149. *Дніпро (є) ріка*. — *Ширóкий Дніпро, найбільша ріка України-Руси, був з давен-давна важною торговю дорогою на побережа Чóрного моря і до Царгороду*.

Перше реченс: *Дніпро (є) ріка*, складае ся лишé з підмету і присудка, Такé реченс, що складаеь тілько з підмету і присудка, зовемо прóсте.

Реченс може містити: 1) висказ дійсний, абó подуманий. (*Дняй є, ріка*. — *Булиб зуби, колиб лишé хлб був*), 2) бажане (*Нехай тобі Бог помагáє*), 3) приказ (*Наперед не виривай ся*), 4) питання (*Де на свєті краще, як у нас на Україні?*).

Кожде реченс може б́ути при тїм абó тверд́яче (*Дняй — ріка*) абó заперечáюче (*Наперед не виривай ся*).

§. 150. Коли в реченю окріз підмету і присудка є ще і поясняючі додатки, то такé реченс зовемо розширеним (*Ширóкий Дніпро, найбільша ріка і т. д.*).

Поясняючі додатки можуть належати: абó до підмету (*ширóкий Дніпро, найбільша ріка України-Руси*) абó до присудка (*був з давен-давна важною торговю дорогою на побережа Чóрного моря і до Царгороду*).

§. 151. *Дніпро, що є ширóкий і є найбільшою рікою України-Руси, був з давен-давна важною торговю дорогою, що вела на побережа Чóрного моря і до Царгороду*.

Поясняючі додатки підмету абó присудка можемо замінити на цілі осібні реченя. Такі реченя зовуть ся побічні. І так реченя: *що є ширóкий і є найбільшою рікою України-Руси* — повстали з попередних поясняючих

дода́тків до підмету; рече́нс: що ве́ла на побе́режа Чорного моря́ і до Царгоро́ду — повста́ло з попереднього поясню́чого дода́тку до прису́дка.

Кожде́ рече́нс побі́чне му́сить нале́жатн до яко́гось головно́го, бо іна́кше ля́шилось би незрозумі́ле. Нако́ли пр. сва́жемо: як та́то при́дуть — — то не зна́ємо ще га́дки головно́ї. Она́ мо́же бу́ти на пр.: та́то купя́ть мені́ кни́жку. — Як собі́ постели́ти — — так ся́ віспи́ши.

А. Поясню́чі дода́тки іменника.

§. 152. Ко́ждий іменни́к, що до не́го нале́жать які́сь поясню́чі дода́тки, зове́ ся іменни́к головно́й.

Ко́ждий іменни́к в рече́ню мо́же ма́ти якийсь дода́ток і мо́же бу́ти іменни́ком головно́м. Найва́жнішим іменни́ком головно́м рече́ня є́ підмет.

§. 153. 1. *Добри́й госпо́дар ра́но оре́-се́. У во́зі (є) чо́тири ко́леса. Мо́я ма́ти учі́ть мене́ люби́ти Бо́га і лю́дий. Кипя́ча вода́ па́рить.*

Прикме́тники (*добри́й*), числі́вники (*чо́тири*), заіменни́ки (*мо́я*), і діспри́кме́тники (*кпя́ча*), до́дані до іменни́ка, зову́ть ся при́да́тки прикме́тні́кові.

Який́ госпо́дар ра́но оре́-се́? — добри́й.

Кі́лька ко́лєс у во́зі? — чо́тири.

Чи́я ма́ти учі́ть мене́? — мо́я.

Яка́ вода́ па́рить? — кпя́ча.

§. 154. 2. *Корб́ль Дани́ло Га́лицкий хоро́бро борбе́ ся з Тата́рами. Кня́зь Константи́н Остро́жский ві́дав пе́ршу ру́ську печата́ну бі́блію. Ге́тьман Копа́шевич Сага́йдачний побива́в Ту́рків. Слу́хай учите́ля тво́їх прові́дників.*

Тво́ри Ша́шкевичи га́рні і ми́лі. Любо́в роди́чів до ді́тий вели́ка. Торго́вці со́льно і ри́бою звая́лись на Укра́їні чу́мака́ми.

Іменни́к (се́ден або́ бі́льше), до́даний до дру́гого іменни́ка для поясне́ня, зове́ ся при́да́ток іменни́ковий; він мо́же сто́яти в ті́х самі́х відмі́нку, що іменни́к голо-

вий (король, князь, гетьман, провідників), тоді зовсім також прикладкою; — або може стояти і в іншому відмінку (Шашкевича, родичів, солтю і рібою).

§ 155 3. *Козакі за порубаними дніпровіми звалися Запоріжцями. Оселі в степах звалися хуторами*

Іменик, доданий до другого іменника за допомогою приіменника, зовсім ся придаток приіменниковий (за порубаними дніпровіми, в степах).

§ 156. 4 *Київ, що вгд назвав вже князь Олег Віщий матерію руских городів, був з давна столицею руских князів*

Змієць: (Київ), що вгд назвав вже князь... — можна би сказати: *названий* вже від князя Олега Віщого матерію руских городів. Речення побічне змінилося би тут в придаток прикметниковий.

Навідворот кождий придаток можна замінити на ціле речення побічне; се часом навіть потрібне для більшої ясности.

Б. Пояснючі додатки дієслова і примітнина.

§ 157. 1. *Любимо родичів. В ближній бачимо брата. Косарі косять траву. Дощ оживляє землю. Рільник поравсь сіяти збіжжя. Чесний ненавидить врану.*

● Іменики, що означають ті особи або речі, що на них в реченні переходить дія дієслів — чи то прислівка (любимо, бачимо, косять, оживляє, ненавидить), чи то іншого дієслова (сіяти) — зовуть ся предметами (родичів, брата, траву, землю, збіжжя, врану). Гл. §. 106.

§ 158. Найчастіше кладє ся предмет в відмінку IV-ім, але може стояти і в інших відмінках, як пр.: *Люди дожидають великого свята.* — *Ще ся той не вродив, щобі всім догодив.* — *Прекрасний Йосиф завідував снами.* (Предмети в II-ім, III-ім і VI-ім відмінку).

При деяких дієсловах (дожидати, вгдужувати, завідувати, лякати ся, потуряти або поступати ся, горду-

в'яти...) мусить предмет стояти в якійсь іншій відмінку, не в IV-ій (лякати ся когось, потуряти комусь, гордувати кимсь).

§. 159. Коли дійство дієслова є заперечене, то предмет замієць в відм. IV-ій може стояти також в II-ій відмінку. на пр.: *чесний ненавидить зраду* — або *зради*; *ліхо не любить добра...*

§. 160. Що іншого значить *принеси воду* (всю), але *принеси воді* (трохи); *кажемо орудувати чимсь*, але *зорудувати щось*; *можемо сказати слухати розмову* — або *слухати розмови*; *порадь мені* — *порадь мені*; *управляти державу* — *управляти державою...*

§. 161. *Сьвідомий ліха цинить добро. Нехай працює, хто жадний достатків і слави. Будь людям помічний, а Богу угоден. Богу протівний, хто людям ненависний.*

Також при декотрих прикметниках може стояти предмет, а то в відмінку II-ій (*сьвідомий ліха* — *сей*, що *знає ліхо*), або III-ій (*помічний людям* — *сей*, що *запомагає люді*).

§. 162. 2. *Король Іван Собєський побив Турків під Віднем року 1683. З щастя та в гора сківана долл. У неділю рано сине море грало. Бог дав усякому по заслужі. Чумаки їздили у Кри.м волами. Без коті миши безпечно гуляють. Вежа цєрки сьв. Успєния у Львові дуже висока. На слова богатий — на діла убогий.*

Де побив Іван Собєський Турків? під Віднем.

Колі побив Іван Собєський Турків? — року 1683.

*З чогб сківана долл? — з щастя та в гора.
Колі грало сине море? — у неділю, рано.*

Так дієслівá, як і прикметники (і дієприкметники) можуть прибирати окрім предметів ще і інші пояснючі додатки на пита́ня де? — — (під Віднем, у Крим), коли? — (року 1683, у неділю, рано, без котá), з чого? — (з щастя та з го́ря); як? — (по заслу́зі, безпéчно, дуже, на слова́, на дла́)...

Такі пояснючі додатки, що, додані до дієслів і прикметників, не є предметами, а пояснюють blíзше місце, час, міру і стéпень, спосiб, причину, сréдство, похóдження... або якусь iншу обста́нову ви́сказу, зову́ть ся при́датками прислiвниковiми.

§. 163. 3. *Основа́тель Ки́ева звав ся **Кий**. Не роди́ ся кра́сний, а́ле ща́сний. Сумни́й і невесе́лий сидiв нам конотопський со́тник. Уто́млені прийшли во́лі з поля до до́му. На весні розлива́ють ся снiги во́дами. Дени́са Ка́рого ви́брала грома́да по сме́рти Іва́на Полíнного нача́льником. Пра́ведний Йо́с умер старíм. Не прикида́й ся за кра́щого. До́брый при́ятель ста́не за дво́х. Ти ста́неш мені́ за се́го, кого́ я гляда́ю.*

Коли при дієсловi, що є присудком, стоiть якусь iм'я, що тiсно ви́же ся з присудком і твори́ть з ним разо́м як би одну́ цілість, то таке iм'я зовомо́ iм'я присудковé.

Iм'я присудковé може́ бути: iменником (*Кий, во́дами, нача́льником*), прикметником (*кра́сний, ща́сний, сумни́й, і невесе́лий, старíм, за кра́щого*), дієприкметником (*уто́млені*), числiвником (*за дво́х*), зiм'енником (*за се́го*).

Iм'я присудковé може́ відноси́ти ся до підмети (*основа́тель — Кий, кра́сний, — ти, сумни́й, — со́тник, уто́млені — во́лі*), або до предмету (*Ка́рого — нача́льником*). Може́ оно́ стоiти також при дієслiвiх зворóтних, де предметом є *ся* (*розлива́ють ся — во́дами, прикида́й ся — за кра́щого*) або і при *перехiдних*, де маю́ть значiне ставáти *ся, ставáти, бути* .., на пр.: *ста́не — за дво́х, за се́го*.

§. 164. 4. І пояснюючі додатки дієслів і прикметників можна, а часом і треба (для більшої ясности) заступити цілим реченням побічним, на пр.: *лихе не любить добра (сего, що добре); не лякай ся смерти (сего, що умреши); Бог дає усякому по заслужі (так, як заслужує).* — *Кажуть, що хто сіє неправду, сей пожинає гривоту.* (Тут ціле речення є предметом дієслова кажуть).

II. Згода слів в реченю.

I. Підмет.

§. 165. *Я думую. Вода пливе. Трудящий чоловік приносить хосен суспільности.*

Підмет кладє ся все в першій відмінку і не залежить в реченю від ніякого іншого слєва; протївно, всі прїчі частин речєня, єсли відносять ся до підмету, мусять приноровити ся до него, на пр.: *трудящий чоловік* — придаток — гїдять ся тут з підметом в рїдї, числї і відмінку; *чоловік приносить* — присїдок — гїдять ся з підметом в особї і числї.

§. 166. *Сєго цвєту (є) по всєму свєту. Добра з лиха не буває.*

Часом здає ся, що підмет речєня стоїть в іншій відмінку, як першій; але тодї все маємо на гадцї якєсь догадне слєво в першій відмінку, котрє опускаємо, бо вгї легкї можна догадати ся, на пр.: *сєго цвєту по всєму свєту* — розумїє ся є *велике числї, множествї*. Отже підметом є тут властїво догадне слєво *числї, множествї* в відмінку першій. *З лиха не буває* — *нічї доброго (її трїхи добра).*

• §. 167. *Тїжко (є) дїтїй годувати у безверхїй хатї. Неправда, бїдуть на св. вєчер перед Рїздвом розмавляють бидлята з собїю.*

Ідє в башю чїрне, а вилїдить червїне (рак). І немїдре добре бачить, що правда, а що кривди. — *Гремїть; блїскає. Гудить.*

Підметом може бути також дієслівник (*що в тяжко?*
— *годувати*) або і ціле побічне речення (*що в неправдою?*
— *будьто...*).

Коли не хочемо або не можемо означити докладніше чи то самого підмету, чи то его роду: числа, особи, то уживаємо роду середнього (*чорне, червоне, немудре*) або підмет опускаємо (*зрештять, гудить...*).

Зрештою опускаємо підмет в відповідях, гл. §. 148.

2. Присудок.

§. 168. *Я нішу. Ти читаєш. Вони грають ся. Вітер шелестить листям. Сіножать укрилась травою. В Італії пристигають цитрини і помаранчі. Радісьте нам помочи (Ви раді нам помочи). Ви були вчора дома.*

Присудок і зв'язка годять ся з підметом в ролі, особи, числі і відмінку (*я нішу — а не я нішем...; сіножать укріла — ся а не укрів або укріло ся...*).

§. 169. *Був у мене п'ять коварників і ніл разом зі мною учили ся. Тисяч козаків по в битві з Татарами та доброго продали своє. Нас там кілька було. Пара яблук упало. Поло місяця в хмарі вступило.*

Коли підметом є числівник (означений *пять, ти* або неозначений *кілька, досить, тріхи...*) або навіть слов'є виражене (*пара, половина*), то перший присудок вить ся звичайно в роді середнім (*було, полягло, вступило*), або дальші присудки ставлять ся вже звичайно в числі многим (*учили ся, продали*). Пор. підмет в роді середнім, §. 167.

В роді середнім ставимо присудок також при степенях порівнянн, на пр.: *милійше над усє — сон; молоді літа найкраще з всєго нашого майна*. Коли хочемо виразити щось дрібного, малого, ставимо присудок також в роді

судани, хот'я підмет є іншого роду, на пр.: *таке то бідне і немичне (є) чоловік, по́ки (є) немовля́.*

§ 170 *Син є помічник для ба́тька, дочка помічниця для ма́тери. Досьвід найліпший провідник. вправа найліпша учителька лю́дям.*

Добрі діти вінець, а лихі конець. Гру́ша є дере́во овоче́ве, ду́б дере́во для будіва́л.

Коли присудок є іменем, то згоджусь з підметом також по знон в роді і числі (*син — помічник, дочка — помічниця, досьвід — провідник, вправа — учителька*) Тільки тоді, коли се не дасть ся зробити, може присудок не годітись з підметом в роді і числі: *діти — вінець, конець; гру́ша, ду́б — дере́во.*

§. 171. *Шевче́нко, Шашке́вич і Федько́вич (є) на́ш найбі́льші по́ети.*

В тім лісі горіли до́готь і смола́. Нері́вні на сьві́ті, коли родимо́ ся, та рі́вні, як умира́ємо.

Коза́цтво до Перея́слава на вели́ку ра́ду їду́ть. Де́хто в селі на́діють ся на до́брі жнива́.

По́ки я був ма́ленький, догляда́ли мене́ ма́ма. Та́то поси́лають мене́ до шко́ли.

Коли підметів є більше (*Шевче́нко, Шашке́вич і Федько́вич; до́готь і смола́; ми*), то ста́вимо присудок в числі мно́гим (*по́ети; горіли; нері́вні, рі́вні*). Тільки коли оба́ підмети є того́ само́го роду, то присудок може́ сто́яти в числі одини́чним, на пр.: *прийшла́ до мене́ ма́ти і сестра́; коли́ж між підметами є неоднако́ві особи́, то присудок кладемо́ все в числі мно́гим, на пр.: ти (ос. 2-а) і тво́я сестра́ (ос. 3-а) ходи́ли-сьте вче́ра до мі́ста.*

В числі мно́гим можемо́ положи́ти присудок також тоді, коли́ підмет уже́ в числі одини́чним виража́є яка́сь бі́льше число́ осіб (*коза́цтво їду́ть, де́хто. — ка́жуть*).

Опроче́ кладемо́ присудок в числі мно́гим е́ще і тоді коли́ виража́ємо ся про підмет з пова́жанєм (*ма́ма — догляда́ли, та́то — поси́лають*).

§. 172. Кожда пригода (є) до мудрости дорога. Не той сирота, що роду не має, а той, що долі не має. Найм Дрот був батькови і матері служнячий.

Сироті Бог (є) батьком, а доля матерію. Будь мені братом рідним, будь для мене щирим.

Коли присудок є іменем (дорога, сирота, служнячий), то стоїть правільно в згоді з підметом в відмінку першій.

Деколи, особливо коли розходять ся є порівнань, можемо такий присудок поставити також в відмінку шостій (батьком, матерію, братом). Що іншого значить: він мій брат (дійсний брат), а він мені братом (то значить так як би братом; він для мене так добрий, щирий, як брат).

§. 173. Також імя присудковє (гл. §. 163.) гідить ся в підметом в відмінку, а по можности в числі і роді, коли належить до підмету, на пр.: Основатель Києва звав ся Кий. Не роді ся красний, але щасний...

Однакож стоїть імя присудковє так, як і присудок, часто в відмінку шестій. (Пов умер старий абб старім).

3. Придатки.

§. 174. Милый гість. Крилаті ангели. Жив раз гордіня князь. — Князь Ярослав Мудрий. Король Данило, основатель Львова. Ягайло, король польский, великий князь литовский і руский. Молоді літа, весну житія, треба шанувати.

Придатки, так прикметникові (милый, крилаті), як і іменникові (князь, король, основатель...), гідять ся в своїм іменниками головними завсїди в відмінку, а по можности в числі і роді (милый — гість...).

Деколи однакож згода придатка з іменником головним в роді абб числі неможлива, на пр.: гордіня князь (= гордий князь), літа — весну; всеж такі вадержусь згода в відмінку.

§ 175. Чотири яблука. Півгора коня. Двоє людий Пятеро хліба. Я бачив на полі десять жєнцїв. Пшєнїцю укрїло тьма воробцїв.

Числївникї головнї, почавши від пять, лўчать ся все з другим вїдмїяком їменника (дєсять жєнцїв; так сáмо числївник неозначєний: тьма воробцїв). Так сáмо числївникї зєвнї (двоє людий, пятеро хліба — áле оббє дїти, обидвоє людї) і вїражєня числїзї (пів, півтора, пáра...). Але кáжемо все: чотири яблука, два яблука, а не чотири, два яблук, бо головнї числївникї одєн, два, три, чотири — гóдять ся все з їменниками так, як прїдáтки прикїєтниковї.

Зáмїсть пять, дєсять жєнцїв, мóжемо такóж сказáти: пятьох, дєсятьох... жєнцїв. Кóли числївникї головнї двáйцять, трїйцять, сто... лўчать ся з числївникáми одєн, два, три, чотири, то кáжемо абó: я бáчив двáйцять і одєн жєнцїв абó: я бáчив жєнцїв двáйцять (абó двáйцятєро) і однóго абó: я бáчив двáйцять і однóго жєнця Пшєнїцю жáло двáйцять і одєн жєнцїв, абó пшєнїцю жáли жєнцїв двáйцять (абó двáйцятєро) і одєн, два... Пор. §§. 166. і 167.

III. Рєченє злóжєнє.

§. 176. Сòнце пїднїло ся висóко, росá висохла, над садкáми затрємтїло лєсне мáрево (лєгєнька пáра).

В повїєшїх прїмїрї мáсно трї рєченя: всї тї рєченя однакóво вáжнї, а однó від другóго, щó до свóго значїня, незáлєжнє — то зн.: всї тї трї рєченя с головнї і твóрять рáзєм рєченє злóжєнє.

Кóли рєченє злóжєнє склáдáє ся з слáних рєчень головнїх, то такї рєченя зовўть ся однó сўпротїв другóго рєченя рївнорáднї (спївпорáдковї).

Побчнї рєченя зовўть ся сўпротїв свóїх головнїх, щó до них нєлєжать, рєченями пїдрáднїми (пїдпорáдковїми).

§. 177. Коли речення з'єжене можна розділити на такі дві частини, що одна є як би ближшим доповненням цілї попередної, то таке речення з'єжене зовенє очерковє (періода), на пр.: *По мїзі не ся срібная річка, в річцї стружочок гуляє: а понад річку шовковї цвєти, поміж цвєтїами дитїна.*

В повїсшїм реченнї всі речення є рївнорїднї, а се, що стоїть по двох точках, доповнїє гїдку попереднї новїм образом.

Однїкож можуть в реченнї очерковїм бїти попри головнїх і побїчнї речення, на пр.: *Чоловік на землї не на те, щоб усє в щїстїю жїти (жив): а на те, щоб добрє творїти.*

Обї частини речення очеркового віддїлісмо від себе двома точками (:).

§. 178. *Почїли люди хїту лїпити: копають глїну, вобзять та нобзять, вобзять воду від ставу, мїшають глїну та мїсять.*

Корова, кїнь, овєчка, коза нес і кїтка (є) хїтнї звїрїята.

Колї в якїсь реченнї з'єженїм є одєн підмет (*люди*), а кїлька присїдків (*почїли, копають, вобзять та нобзять, вобзять, мїшають, мїсять*), то всі ті присїдки разом ставлїють — присїдок з'єженїй. Колїж присїдок одєн (*є хїтнї звїрїята*) а підметів кїлька, то всі ті підмети разом творять з'єженїй підмет (*корова, кїнь, овєчка, коза, нес і кїтка*).

Речення зі з'єженїм підметом або присїдком зовуть ся речення стїгненї; замїсць казати *люди почїли, люди копають, люди вобзять* — стїгасмо ті речення тим способом, що кладємо підмет лишє раз; замїсць казати *корова хїтнє звїрїя, кїнь хїтнє звїрїя, овєчка хїтнє звїрїя* — кладємо присїдок лишє раз: *є хїтнї звїрїята.*

Так сїмо зовє ся стїгненє і таке реченє, в котрїм яксь їнша часть, прїдмет або прїдаток, є з'єженї, на пр.: *шанїть*

батька і матір (зложений предмет); *сумний і невеселий сидів на сідниці* (зложений придіток прикметниковий).

§. 179. *Кора ліни тонка, дуба — груба. Жолуби не ходять до коней, а коні до жолубів.*

Стягнені зовуться також ті речення зложені, що в однім з речень якусь часть (підмет, присудок, предмет...) опускаємо длятого, що сю часть з іншого речення легко доповнити можемо, на пр.: *кора ліни тонка; (кора) дуба — груба.* (Тут не повтаряємо другий раз підмету *кора*, бо єго легко в першого речення доповнити можемо). *Жолуби не ходять..., а коні (ходять)... Міль одіжу відас, а чоловіка печаль (відас).*

§. 180. *Запала ніч, на небі висипали ясні зорі, на дворі стояв свіжий приморовок: на улиці (а було то на сам святій вечер) замиготіло світло і почувся гомос козидників.*

Такі речення, що вставляють ся в середину іншого речення для поясненя якоїсь побічної обставини (*а було то на сам святій вечер*) зовуть ся речення вставлені.

IV. Реченє побічне.

§. 181. *Хто не вмів слухати, не зумів і розказувати. Ледача се хвала, що сама себе хвалить. Дружинна сказала князєви, що там єї голови ляжуть, де ляже єго голова. Не оден не такий, який здав ся.*

Реченє побічне може бути підметом речення головного (реченє підметовє: *не вмів розказувати... хто?* — *хто не вмів слухати* = *не вмючий слухати*). Оно може заступати предмет (реченє предметовє: *що єї голови ляжуть*); або може заступати придіток (реченє придітковє: *що сама себе хвалить* — придіток прикметниковий; *де ляже єго голова* — придіток прислівниковий); або може більшє пояснити се імя, що є присудком (реченє присудковє: *який здав ся*). Тільки самого дієслєва, що є присудком, не можна заміняти на побічне реченє.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

4.5

5.0

5.6

6.3

7.1

8.0

9.0

10.0

11.2

12.5

14.0

16.0

18.0

20.0

22.5

25.0

28.0

31.5

36.0

40.0

45.0

50.0

56.0

63.0

APPLIED IMAGE Inc

1053 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

Отже ко́жде рече́нє побі́чне пі́сля то́го, яку́ часть го-
ловно́го заступі́є або́ поясня́є, муси́ть бу́ти або́ підметове́ або́
присудкове́ або́ при́даткове́ або́ предметове́. Гл. §. 151.

§. 182. *Хто́ дба́є, той́ ма́є. Не́ все́ з хма́ри, що́
вели́ка, і дощ́ вели́кий. При́ ко́ждій це́ркві́ в у́ нас бра́т-
ство́, котре́ дба́є про́ потреби́ церко́вні. Яка́ робо́та,
така́ нагоро́да. Де́ зго́да між́ людьми́, там́ лю́ди
щаслі́ві.*

Рече́ня побі́чні, що́ з головно́ми сполуча́ють ся заі́мен-
никами́ і прислівни́ками́ відно́сними, зову́ть ся відно́сні.
Заі́менникам і прислівни́кам відно́сним рече́нь побі́чних від-
повіда́ють в рече́нях головно́х заі́менники́ і прислівни́ки
вказу́ючи (*хто́ — той́, хма́ри тако́ї — що́ вели́ка,
бра́тство́ тако́ — котре́, яка́ — така́, де́ —
там*). Заі́менник вказу́ючий ча́сто в рече́ню головно́м опу-
ска́ємо (на пр.: *хто́ дба́є — ма́є*).

Замі́єць котри́й, -а́, е́, ка́жемо (для́ всіх трох́ ро́дів)
ча́сто: *що́, що́ він, що́ она́...*, гл. §. 101.

§. 183. *Ко́ждий зна́є, що́ до́бре робо́ти тре́ба,
та не́ ко́ждий робо́ти. До́брий не́ ціка́вий пита́ти ся,
де́ і коли́ е́го́ сме́рть пості́гне.*

Рече́ня побі́чні, що́ ста́влять ся по ді́єслова́х і іме́на́х,
виража́ючих га́дку або́ впе́каз (*ка́жу, зна́ю, ду́маю, бажа́ю,
є́ чу́тка, жаль́ мені́, ба́йду́же, звісно́ і т. д.*), зову́ть ся впе-
ска́зові́, коли́ виража́ють впе́каз (*що́ до́бре робо́ти тре́ба*).

Колі́ж виража́ють пита́нє (*де́ і коли́ е́го́ сме́рть пості́г-
не*), зову́ть ся пита́йні́. Про́ пита́нє в рече́ню головно́м
гл. §. 149, 4.

Та́кі рече́ня впе́казові́ і пита́йні́ є́ лиш́е або́ предметові́
або́ підметові́ (на пр.: *звісно́, що́ ли́хе́ не́ ста́ть ся*).

§. 184. *З бо́ку́ насува́є ся чо́рна хма́ра, немо́в
би́ то те́мна ні́ч наступа́ла. Лу́чше́ не́ роді́тись,
як ні́чо́ не́ робо́ти. Гляди́ лу́чше́ сво́го, ніж́ чужо́го.*

Рече́ня побі́чні, що́ виража́ють порі́внанє́, зову́ть ся
порі́внюючі́ (*немо́в би́ то те́мна ні́ч наступа́ла;
як ні́чо́ не́ робо́ти; ніж́ чужо́го*).

§. 185. *Скоро байдак попаде на поріг; несе ся він по лавіх, мов стріла. Дірки не намічша ся, діти не научиш ся. Коли тревіга, то до Бога.*

Реченя побічні, виражаючи час, зовуть ся часові (скоро байдак попаде на поріг; дірки не намічши ся; коли тревіга).

§. 186. *Великий князь Святослав не хотів вертати до Києва, бо люба єму було жити в Переяславци на Дунію. Засумував ся хлібороб, що вода залила єго ниві. Тому чоловік рад жити, що все надіє ся на будуче.*

Реченя побічні, що виражають причіни, зовуть ся причінові (бо люба єму було жити в Переяславци на Дунію; що вода залила єго ниві; тому, що все надіє ся на будуче).

§. 187. *Така біда прийшла, аж людям страшно стало. Сонце висушило звіжа, що аж почорніли. Зерна здорового лишило ся так мало, що треба було сподіватись голоду.*

Реченя, що виражають наслідок, зовуть ся наслідкові (аж людям страшно стало; що аж почорніли; так, що треба було сподіватись голоду).

§. 188. *Щоб осушити поля і городи, копаємо рови. Щоб ріки не робили людям пакости, справляємо їх береги, робимо гати, сіплемо греблі і засаджуємо їх деревами. На догідних місцях спроваджуємо воду в ставки, щоб її мати в них рибу і щоб її можна повести воду лотіками на млинські колеса.*

Реченя, що виражають ціль або замір, зовуть ся замірові (щоб осушити поля і городи; щоб ріки не робили людям пакости; щоб її мати рибу і щоб її повести воду).

§. 189. *Сли не придбаєш, не будеши мати. Ходи, коли воля. Грецький філософ сказав сьв.*

Володимірови: поздоровієш на бчи, як що охрестіш ся.

Реченя, виражаючі усліве, зовуть ся услівні (сли не придбавши; коли воля, як що охрестіш ся).

§. 190. *Не мōжу з тобою ніти, еслиб ти навіть менє просів. Хоч крїпко бїлись князї над Калкою, такі одолїли їх Татари. Князь Демїло Галицький боровсь без упину, хоч був вже ранений; бо був дерзкий і хоробрий в бою, хоч мав тоді лєдви 20 лїт.*

Такі реченя, що виражають припущенє, зовуть ся припусковї (еслиб ти навіть менє просів; хоч крїпко бїлись князї; хоч був вже ранений; хоч мав тоді...).

§. 191. *Дбавчий має. Насуває ся чорна, немовнич тємна, хмара. Попавший на порїг байдяк несє ся стрїлою. Великий князь Святослав не хотїв вертати до Києва задля лобого житї в Переїславци. Для осїушеня нїль і городів конїєм рови. Не придбавший не має. Навіть прошений з тобою не їду.*

Кожде реченє побічне мōжна замінити на відповідну часть головнього. (підмет, прпєудок або пояснюючий додїток).

Тїлькож колиб ми кожде реченє, зложене з головних і побічних, стягнули в одно велике реченє головнє, то тоді було би в такім реченю так богато всяких додїтків, а часом були би і такі незвичайні звороти, що цілком затратилаб ся ясність і звязь. Гл. §§. 156. і 164.

Замїну реченя побічного на якусь часть реченя головнього зовемо скороченєм реченя побічного, на пр.: *як будеш дбати, будеш мати = дбавчи будеш мати; хто дбав, той має = дбавчий має...*

Інші приклади скорочених речень: *Замедїжав чумацьенько, з Крїму їдучи. Не спитавши брѣду, не лїзь у воду. Чого нам, не вічнїм, та пристрацїтись до врєменного?*

§. 192. Як головні, так і побічні реченя зможуть бути пропусковими, на пр.: *Семен лежав недужий; був биз він пішов до дому — колиб не се лихо* (розуміє

ся на пр.: *було стало ся*). Онї можуть бути також вставленнями. на пр.: *в Межигірськім монастирї (ще коли було Запоріжжє) постригались часто козаки на старости літ в черцї*. Про реченя побічні в реченях очеркових, гл. §. 177.

§. 193. Реченя побічні не стоять ніколи побіч головних. без сполученя. Таким сполученем можуть бути: заіменники і прислівники відносні, а особливо злучники. Після значіння речень побічних відріжняємо злучники: висказові, тайні, порівнюючі, часові, причинові, замірові, услівні і присюкові. Деякі злучники можуть бути ужиті в ріжнім значіню.

V. Розставка слів в реченю.

§. 194. *Добрий чоловік не зробить другому ніякого лиха.* — *Володимір Святій, великий князь кїївський, був наймолодший син кїївського князя Святослава.*

В реченю стоїть звичайно все вперед підмет, а по підметі присюдок (*чоловік не зробить; Володимір був...*).

Перед підметом стоїть придаток прикметниковий (*добрий*), зараз по підметі інші придатки, що належать до підмету (*великий князь кїївський*), потім присюдок, а по присюдку ті пояснюючі додатки, що до него належать (*другому ніякого лиха; кїївського князя Святослава*).

Подібно як перед підметом, ставимо придаток прикметниковий і перед іншими іменниками головними (*ніякого — лиха; наймолодший син; кїївського князя*).

Цей порядок слів є звичайний; змінємо єго однакже для якоїсь особливої причини, а іменно, коли на якісь слові в реченю кладемо більший прїтиск: *Володимір Святій*, а не *Святій Володимір* — бо назва Святотого відзначає сего князя від других; *великий князь кїївський* а не *великий кїївський князь* — бо тут слова *великий князь* належать тісно до себо і становлять особний титул княжий. Можемо сказати: *кїївського князя Святослава* або: *Святослава, кїївського князя*.

ЧАСТЬ ПЯТА.

І. П Р А В О П И С Ъ.

§. 195. Все, що думасмо і хочемо виразити письмом, мусимо написати так, щоб нас легко і добре можна зрозуміти.

Пишемо кожде слово так, як его правпльно вимавляемо. Правильні називають ся такій впад і такє вимовляванє слова, які приняті загально в письменній мові і які задля того подані в гранатици, отже не перекручені і не такі, що вправді дєкуди уживають ся, але не кождому або мало кому звєсні і зрозумілі. Дєкуди кажут: *рббн* або *рббе* замісць *рббнть*, та не кождий се відразу зрозуміє; *я бов* або *бев*, *бив* замісць *я був*, *ми був* зам. *ми були*; *співат* зам. *співає*; *сіль* зам. *сіль*; *міисо* зам. *мясо*...

Часто від правопису залєжить також зрозуміне рівно або подібно звучних слів, на пр.: *ніс* і *ніс*, *віл* а *єів*, *міг* а *міх*, *стиг* а *стих*, *волів* а *волів*, *рідні* (*рідні*) а *рідні* (*рідний*)...

І. Самозвўки.

§. 196. *Добрий парубок добре рббнть. Кований віз. Мальований образ. Обробловане поле. Добри яблока.*

Ненаголошене *о* переходить часом в *у*: *парубок* — *рббнть*; *кований* — *кувати*; *обробловане* — але *мальований*.

Пишемо: *яблока* або і *яблука*. Переважно однак відріжняємо в вимові дуже докладно *о* і *у*.

Пишемо отже: *Не бері нічого сілою або кривдою, а доброю волею, але: я тебе не сілрю, я собі не кривдрю, дай мені добрую раду.* Що до дієприкметників сград. гл. §. 122.

§. 197. *Бері книжку. Збираю книжки. Хочу стєрти стіл — хочу стирати. — Прийшли люди. Один рієке плєми звілос. Деревляни. Дитина сидить.*
Висит збіже. Вибєру одєжу.

Треба добре відрізняти в ви́мові і в писемі самозв'язки *е і и*. Піше ся *збираю*, а не *зберая*; *стирати*, *здирирати*, *умирати*... — а не *стерати*, *підперати*... але *стерти*, *підперти*... Пішемо: *Дереваляни*, *мищани*... а не: *Дереваляне*, *мищане*... Пішемо: *людий*, *гостий*, *частий*, *частю*, *рiчю*... — а не *людей*..., *частью*... Однакож *суніцею*, *рожею*, *надією*... Пішемо: *дитина сидить*, а не *детина сидить*; пішемо *будем*, *пiшеш*, *робиш*, *точиш*..., а не *будиш*, *пiшиш*, *робиш*, *точеш*...

Декуди вималяють в приставці *ви* звук *и* як би *і*: *вiсип*, *вiбери*... ; треба писати: *вiсип* *вiбери*, *вiнеси*...

§. 198. *Добра ніч. Нічо не шкoдить. Люди в кількох сiл. Чия то сiль? Дій коро́ву (доїти). Не дій нічого злого (діяти). Віз скотів ся у діл. Де ти дiв ся? Зелeні яблoка. Кiлька ту зeлені!*

Треба добре відрізняти *і і ї*: *ніч* — *нічо*, *сiл* — *сiль*, *дій* — *дiй*, *дiл* — *дiв*, *зелeні* — *зeлені*, *ніс* — *ніс*, *волiв* (*вiл*) — *волiв* (*волiти*), *рoздiл* — *рoздiл* (*рoздолу*)...

Особливож треба уважати на закінчене II-го відмінка ч. мн іменників твердих а м'яких *iв, їв* (*садiв, волiв*..., *медведiв краiв*...). Також на закінчення *-iм, -iї* в відміні прикметників: *в зeленiм садi, на бiлiй хатi, богатiй госпoдiнi*..., а не *зелeнiм, бiлiй*... Так сiмо в I ім відм. ч. мн.: *зелeні, бiлі*..., хибá що цілá відміна м'якá: *гiсiї, -я, -є*... Що iншого значiть: *лiсi гoри*, а *лiсi кожухi* (з лiса); знов що iншого: *шерсть на лiсi густá*.

§. 199. *Хто не хoче, тoму найтяжше рoбити. Чи мавш час? У вoду скoчила жiба.*

Силуваним конeм не дорoбиш ся. Не гордiї своїм добрoдiєм. Криву пiлицю зовeмо кривулю.

Пiшемо і гoвoримо: *тяжко, час, жiба*... а не *тeжко* абб *тiяжко*, *чeс* абб *чис*... Пiшемо: *конeм, добрoдiєм, кривулю*... а не *кoньoм, добрoдiїoм, кривулюю*.

2. Спiвзв'язки.

§. 200. *Вoдá течe рiвцeм в ставкá. Ученик сидiть на лавцi. Австрáлiя є частію свiта. Хрoбáк повзe. Коли ти не положиш, не бери.*

В ви́мові чáсто обмінює ся *в і у*. *Рiв-цeм* — гoвoримо все як би *рiу-цeм*; однакож не пiшемо: *стау-кá*,

лау-ці, Ау-стралія, поу-вє, положиу. Пішємо в сих словах в (ривцєм) замість у.

Так само переходять в вимові часто і на *ї*, особливо коли попереджєє єго самозвук. Говоримо, а часто й пішємо: твої *ї*. мої книжки (твої і мої)...

Що до в і *ї* гл. §. 11.

§ 201. Між сліпними однобкий цар Унає великий сніг. Снятин місто. У нашому селі в читальня. Вбий гвіздь.

В церкві співають. Сьмішки — грішки. Не тільки сьвіта, що в вікні. Йордан велике сьвято.

Колі перед м'яким самозвуком стоять два такі співзвукі, що об'а можуть зм'якчати ся, то м'який самозвук м'якчить сам про себе об'а ті попередні співзвукі; пішємо: *сліпними* — не *сьліпними*: *сніг* а не *сьніг*... Однак л треба осібно зм'якчати, коли оно м'якко вимовляє ся, н. пр: *читальня, п'альця, весельця*.

Але коли співзвук, що стоїть зараз перед м'яким самозвуком, не дає ся зм'якчати, а другий співзвук все такі вимовляєсь м'якко, то м'якчимо єго в писемі через доданє знаку *ь*; пішємо: *цвєит, сьвєит* (не *цвіт, свєит*...).

§. 202. В городі в грядкі. Принесі в'язку дров. Під гору іде стєжка. Приступі близьше. Ти в'исший від мене. На дворі ховзко.

Як в вимові, так і в писемі відріжняємо докладно співзвукі звучні від незвучних; пішємо: *грядкі* — не *грядкі* (бо кажемо: *грядок*); *в'язку* — не *в'яску* (*в'язанка*), *близше* (*близенько*), *в'исший* (*високий*), *ховзко* (*ховзаю ся*).

Деколи затратилась в вимові вже звучність співзвуків; говоримо і пішємо: *масло* (хоть кажемо *мазати*); *росада* (властиво *розсада*) і т. д. Пішємо: *лєгше, м'якше*, — не *лєгше, м'якше*, хоть кажемо *лєгенький, м'ягенький*.

§. 203. Бог безконєчний. Відпшиши оповіданє. Надбері збіжа. Розстелі напір. — Вийди з хати. Плуги прийшли з поля.

Солома счорніла. Воду спустили. Я нец'астю спізнавай приятеля. Але: Молоко зсіло ся. —

Приставкі *без, від, над, об, під, роз* пішємо все однаково; (не пішємо їх ніколи *бєс, віт*...). Пішємо: *безконєчний* — а не *бєсконєчний, відпшиши* не *вітпшиши* ..

Так са́мо пи́шемо все *з*, коли́ оно́ є при́менником:
в ха́ти — не *с ха́ти*...

Але при́ставку *з* пи́шемо там че́рез *с*, де она́ як *с* ви-
мавліє ся: *счорніла, спусти́ли*... не *зчорніла, зпусти́ли*.

Пи́шемо: *зложі́ книжку́*, а ніколи́ *сложі́, сдоймі́*...

Пи́шемо: *щасте́, нещасте́, щасли́вий*..., не *счасте́*...

§. 204. *Сѣрбскій на́рід славі́ньскій. Добра́е
сусі́дство* — вели́ка виго́да.

Бра́тство о́пикуєсь це́рквою. *Гонча́рство і тка́цтво*
є про́мисли. *Га́лицкі князі́* володі́ли від *Бу́га* до
Дуна́ю.

*Ша́нці нача́льство. Ме́нший часо́м розумні́й-
ший. Пода́й гребі́нчик. Сокі́льска де́бра*.

Пе́ред на́ростками заховуємо́ по змо́зі ті зву́ки, що їх
чу́ємо в ко́рнях або́ пнях слі́в без тях на́рості́в. Пи́шемо:
сѣрбскій — не *сѣрпскій* (*Серб, Сѣрби*); *сусі́д-ство*
(*сусі́ди*)...

На́росток *ство* пи́шемо в ці́лості: *суді́-ство, бра́т-
ство*... — не *сусі́дз-тво, бра́ц-тво*; але́ гово́римо і пи́шемо
рі́льницьтво, тка́цтво... бо́ тут на́росток *ство* вже́ тісно
злучи́в ся з пне́м (*рі́льник, рі́льничий; ткач*).

Поді́бно пи́шемо по́вний на́росток *скій*: *ло́д-скій*
(не *ло́дзкій*), *бра́т-скій, сирі́т-скій*... Але́: *га́лицкі́й*
(*Га́лиц*), *коза́цькі́й*... бо́ на́росток тісно́ спо́їв ся з пне́м.

На́ростки *ство, скій, чик, щина, ший* —
мягча́ть попере́дне *л*, а *ство і скій*, попере́дне *н*:
нача́льство, сокі́льскій, ми́щаньство, па́ньскій, але́:
гребі́нчик, гетьма́нщина, ме́нший...

Де́куди гово́рять і пи́шуть: *ло́д-ській, бра́т-ській,
гре́цькі́й* (*Грек*), *га́лицькі́й* (*Га́лиц*)... В на́ших шкільни́х
кни́жках та́кі ви́ди не ужи́вають ся.

§. 205. Б́укви *ѣ* ужи́ваємо́ май́же лиш́е в чу́жих сло́вах;
пи́шемо *госпо́дар, господа́рня*...; але́ *телеѣ́граф, ѣ́міна-
виз, ѣ́нок*... Гово́римо і пи́шемо: *ѣ́зда, ѣ́сати, ѣ́у, ѣ́...*

3. Чу́жі сло́ва.

§. 206. 1. В чу́жих сло́вах пи́шемо *ѣ* або́ *и* в сере́дині
слі́в пі́сля то́го, як сло́ва ті ви́мавліа́ємо: *Є́гіпет* (не *Є́гипет*),
Є́русали́м, публі́ка (не *публі́ка*), *єванге́ліст, като́-
ли́цькі́й*...

2. Приставку *анти* пишемо з *и* (не *і*): *антифон*, *антигрост*, *антимінс*, а *архі* з *і* (не *и*): *архієпископ*, *архієпископ*...

3. В нарізках чужих слів таких, як *іа*, *ік*, *іка*, *іст*, *ізм*, *ійний*, *ійський*, *іалярний*, *іалярний*, пишемо по *и*, *и* і по самозвучах *і*: *Англія*, *технік*, *техніка*, *машиніст*, *механізм*, *архаїзм*; хіба що якесь слово вважалося прийнятним в руській: *євангеліст*, *католік*...

У всіх тих нарізках пишемо однак по зубних *Д*, *Т*, *З*, *С*, *Ц* і по *р* — *и* (отже: *иа*, *ик*, *ика*...); *Аркадія*, *медик*, *статистика*, *статист*, *Франція*, *Австрія*...

207. Окрім пишемо чужі імена власні так, як в руській прийняли ся, особливож в руській закінчують підмінків: *Гомер*, *Зевс*, *Крез*, (не *Креус*), *Лівій* (не *Лівіос*), *Піліппид*, *Ціцерон* (не *Ціцуро*, бо II-ий відм. *Ціцерона*)...

Коліж якесь чуже ім'я власне в руській ще не прийнялось, то для усунення неясности задержуємо часом правийсь мови чужої: *Mirabeau* (*Мірабю*), *Mirabaud* (*Мірабю*), *Chicago* (*Чікаго*), *Wörth* (*Верт*)...

4. Великі букви.

§. 208. Великі букви пишемо:

1. Колі розпочинаємо нове речення, на пр.: *Заці живуть кождий окремо. Ідять усяку рослину, а найбільш молоді.*

2. В іменах власних осіб і в осібних назвах річній: *Іван*, *Шевченко*, *Соломон*, *Ісус*, *Бог* (оден; поганські боги), *Пречиста Діва*; *Галичина* (особна назва одного краю). *Дніпро*, *Річчю*... (Сюди належать загальні письменні твори: *Перекотиполе* (*Квітки*), *Побратимоси* (*Шапкевича*), *Скиг манівський* (*Могилянського*), *Русин воєк* (*Могилянського*)...

3. В прикметниках утворених від імен власних осіб: *Літонськ Несторова*, *Квіткині повісти*, *Соломонові закони*, *Шевченків Кобзар*... Але: *земля галицька*, *нарідруський*...

4. Колі хочемо виразити поважане: *Отче Добродію*, *Висока ц. к. Радо Шкільна*, *Світлий Відділ*...

5. В ствишках, на початку кождого рядка:

*Ото дитинка, як день божий красна,
Як лебідь біла, як зірничка ясна...*

5. Ділене слів.

§. 209. Коли якусь часть слова впаде перенести з одного рядка до другого, то старіємось поділити ег^о так, щоб не розривати звуків одного складу: *по-дайі, беріі, не-ре-бе-ріі, го-люб, го-люб-ка, пер-стень*.

Особливож дівимось на те, щоб не розривати ядростків, приставок і пнів: *е-й-вчити (не вів-чити), віді-брати (не ві-діб-рати), свяр-ка (не свя-рка), світ-ский...*

Хибá що в вимові не чуємо вже зложеня: *ро-ву.м (роз.у.м), ро-зада (роз-сада), гáлиц-кий (гáлич-ский)...*

§. 210. Опроче старіємо ся ділити слова так, щоб до слідующего рядка перенести лишé тільки оден співзвук: *клад-ка (не кла-дка), лін-ва (не лі-нва), жёрд-ка (не жёрдка або ж'рдка), мёрз-нути*. Однак *ств, тв, дв; ск, сп, ст, сл; .; з, н, б, т, д*, з слідующим *л* абб *р* переносимо до слідующего рядка: *богáт-ство, купец-тво, Різ-дво, рý-ский, ві-сна, пер-стень, до-брый, муш-тра*.

При діленю слів уживаємо знака розділки (-).

§. 211. Пішемо разом (одним словом) всі слова, що до себе тісно належать, особливо зложені прислівники: *відразу, нараз, напослід, посеред, скоросвіт, хтонебудь, щось*.

Менше звичайні і довші слова зложені розділяємо розділкою (-), на пр.: *Австро-Угорщина, Україна-Русь, церковно-руський, всього-навсього...* Часом рішає тут вимова і ясність. Лучимо з попереднім словом *ж, б, съ, ем, м, сьмо, сьте, будь*, на пр.: *ходіж, рад-ем, колаж, колаб, щож, щоб, щось, хтобудь...* тут наростка вже відділяти не можна, бо він становить з попереднім складом одне слово.

II. ПЕРЕПІНАННЄ.

§. 212. Щоб улукшити зрозуміне реченя, уживаємо знаків перепінання (розділових).

Знаки ті за: унають в письмі місце тих довших абб коротших перестанків і притисків, що їх уживаємо, коли щось говоримо.

1. Коли кінчим реченя і хочемо ег^о виразно відділяти від сего, що слідує, то кладемо по нїм в письмі тóчку (.), на пр.: *Весна́ раз краса́на.*

Тóчки уживаємо також, щоб означити, що якбсь слово скорóчене: *г.л. = гляди́, і т. д. = і так да́льше, і т. і. і такé інше, на пр. = на прихір, пор. = порівна́й, св. = свята́й, стор. = сторо́на, т. = тóчка абб том,*

ч. = часть, *то зн.* = то значить, *ц. к.* = цѣсарско-королевский.

2. Коли хочемо означити в письмі, що про щось питаємо ся, то кладемо пита́йник (?):

Хто написав повість Маріусю? Квітка-Основяненко.

3. Для вираження оклику уживаємо знаків ви́кликку (!).
Горіть! Бувай здоров!

4. Коли речене вже ся по частях з тим, що далі слідує, то замість точки кладемо знак середній (;): *Кони їдять і на бік глядять; січку їдять, на овес чекають.*

5. Коли речення становлять для себе цілість, хоч зрештою тісно належать до інших речень, то такі речення відділяємо пробтичкою (,):

Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завиває, до долу верби гні високі, горами хвилі (фалі) підіймає (Шевченко).

Так само відділяємо пробтичками такі частини речень, що становлять для себе цілість, на пр.: *Син Володаря, князь Володимірко, переніс ся до Галича.*

Не кладемо пробтички, коли слідує залучник *і, та, або, ані*. *Хлібороб оре, сіє і збирає.*

6. Довший перерізок в говореню означаємо павзою (—), а перерву або мову недокінчану означаємо кількома точками (...); оба ті знакі поєднання уживають ся часом одні замість другого.

Віра моя — то в Beskidax камінь. Ворона і за море літала — та все дурна вертала. Умиряючи сказав батько: „Любіть ся діти і...“ (батько умер і своїх слів не докінчив).

7. Коли наводимо чись слова або коли щось вчисляємо, то кладемо вперед двоточку (:); се, що дословно наводимо, беремо між знакі наведення („“):

Наум молив ся: „Боже, не осироти нас!“

Великі то слова: „рідна мати“.

8. Коли яксь слово илиходом поясняємо або речене вставляємо, то беремо їх часто в скобкї (), []:

Найвисшим богом у Грекіе буе Зевс (у Римлян Юпітер). Стереженсео (кажуть люди). — Бог стереже, або Стереженого, кажуть люди, Бог стереже.

Snappe

